

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka

ZNAJÍ DĚTI VÝZNAM SLOV SPOJENÝCH S VÁNOCI?
CHILDREN'S KNOWLEDGES OF WORDS ASSOCIATED
WITH CHRISTMAS

Vedoucí diplomové práce:

PhDr. Pavla Chejnová, Ph.D.

Autorka diplomové práce:

Kateřina Koudelková

Na Okruhu 391

142 00 Praha 4

učitelství pro 1. stupeň základní školy

prezenční studium

2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Prohlašuji, že odevzdaná elektronická verze diplomové práce je identická s její tištěnou podobou.

V Praze dne 22. 2. 2015

.....

Kateřina Koudelková

Poděkování

Děkuji PhDr. Pavle Chejnové, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce. Dále chci poděkovat všem, kdo mi pomohli sesbírat potřebná data, mými kolegy počínaje a samotnými dětskými respondenty konče. V neposlední řadě děkuji za podporu rodině a přátelům.

Obsah

1	Úvod práce	4
2	Teoretická východiska.....	5
2.1	České Vánoce, jejich vývoj a kulturní pozadí.....	5
2.1.1	Předkřesťanské oslavy zimního slunovratu.....	5
2.1.2	Původ Vánoc	8
2.1.3	Náboženský význam Vánoc	9
2.1.4	Vánoční tradice a zvyky	11
2.1.5	Zahraniční vlivy na české vánoční tradice	17
2.1.6	Vánoce v současných Čechách – pouhý svátek komerce?.....	19
2.2	Rozbor koled a vánočních písní a význam a etymologie pojmů souvisejících s Vánoci.....	21
2.2.1	Rozbor koled a vánočních písní	21
2.2.2	Etymologie a význam některých pojmů souvisejících s Vánoci.....	28
2.3	Slovní zásoba a její vývoj	31
2.3.1	Dítě a slova.....	31
2.3.2	Vývoj slovní zásoby	33
2.3.3	Idiomy v dětské slovní zásobě	36
3	Vlastní výzkum	39
3.1	Vymezení cíle a formulace předpokladů	39
3.1.1	Cíle výzkumu	39
3.1.2	Předpoklady.....	40
3.2	Charakteristika a popis výběrového souboru	40
3.3	Metoda výzkumu.....	41
3.4	Výsledky výzkumu a jejich interpretace	42
3.4.1	Celkové znalosti daných slov vyjádřené v procentech.....	44
3.4.2	Přehled odpovědí podle kategorií (1, 2, 3, 4).....	54
3.4.3	Srovnání odpovědí dívek a chlapců	58
3.4.4	Srovnání odpovědí podle věku	62
3.4.5	Srovnání odpovědí podle typu školy (státní x církevní)	66
4	Diskuse	70
5	Závěr	73
	Seznam literatury	74
	Seznam grafů a tabulek	77
	Seznam grafů.....	77

Seznam tabulek	77
Abstrakt a klíčová slova	78
Abstrakt	78
Abstract	78
Klíčová slova.....	80
Keywords	80
Přílohy k práci.....	81
Příloha A: Předvánoční dotazník	81
Příloha B: Povánoční dotazník.....	84
Příloha C: Příklad správně vyplněného dotazníku	87
Evidenční list.....	89

1 Úvod práce

Vybrala jsem si pro svou diplomovou práci téma, které v sobě spojuje více výukových předmětů – *český jazyk* a předměty spadávající do oblasti nazvané v rámcovém vzdělávacím programu *člověk a jeho svět*. Protože Vánoce jsou (zvláště pro děti) velmi významné období v roce, rozhodla jsem se zkoumat právě tento svátek. Zároveň jsem si chtěla ověřit, jestli i dnešní žáci prvního stupně ZŠ mají povědomí o křesťansko-kulturních základech Vánoc, nebo zda je již vnímají zcela odtrženě od kořenů, jako součást komerční postmoderní civilizace.

První část práce přibližuje Vánoce jako takové, jejich původ, vývoj, tradice. Další část práce prezentuje vývoj Vánoc a slovní zásoby s nimi spojené prostřednictvím koled a některá související slova jsou zde rozebrána z etymologického hlediska. Třetí kapitola je věnována dětské slovní zásobě.

Cílem praktické části diplomové práce je zjistit, zda děti ve věku 9–12 let (tedy žáci navštěvující 4.–5. ročník základní školy) znají význam deseti vybraných slov spojených s Vánoci. Při zpracování dat je brán zřetel na různé proměnné, jako je např. věk dětí, pohlaví a zaměření školy, kterou navštěvují. K dosažení tohoto cíle je použita metoda šetření prostřednictvím dotazníku s otevřenými otázkami (přesněji řečeno dotazník obsahuje deset pojmů, které mají děti vlastními slovy vysvětlit).

Vzhledem ke zvolené výzkumné metodě a vymezenému času (neboť mé téma je poněkud „sezónní“) je počet respondentů nižší, než bych si přála. Přesto se domnívám, že ve výsledcích vyhodnocování dotazníků, k němuž využívám kategorizování odpovědí, jsou základní trendy dostatečně zřejmé a vypovídající.

Předpokládám, že výsledky práce mohou být východiskem při výuce o kultuře a tradicích našich předků, stejně tak při plánování aktivit, které se s dětmi obvykle chystají v předvánočním čase (vánoční besídky pro rodiče, dramatizace vánočního příběhu atp.). Zároveň je celá práce příležitostí si uvědomit, že nemusí být pro děti snadné uchopit tak zdánlivě banální téma, jako jsou Vánoce, v celé šíři jejich významu – a že se tento poznatek dá vztáhnout na mnohá témata, s nimiž se na základní škole setkávají. Praktická část mé diplomové práce a interpretace jejích výsledků mohou také posloužit jako určité vodítko k hlubšímu a dlouhodobějšímu průzkumu daného tématu.

2 Teoretická východiska

Tato kapitola je věnována třem okruhům týkajících se teorie mé diplomové práce. První okruh pojednává o samotných Vánocích, druhá část se zabývá především etymologií pojmů s Vánoci souvisejícími a ve třetí podkapitole je rozebrána slovní zásoba dětí.

2.1 České Vánoce, jejich vývoj a kulturní pozadí

2.1.1 Předkřesťanské oslavy zimního slunovratu

Období jarní a podzimní rovnodennosti i letního a zimního slunovratu bylo pro naše předky vždy významné. Od doby, kdy začalo být zvykem vnímat čas uzavřený do rámce roku, a tudíž periodicky, měli lidé potřebu symbolicky opakovat i určité obřady, rituály, tradice.

Velmi silnou roli zde hrála příroda – lidé si v této době mnohem více uvědomovali její moc a sílu, neboť od ní ještě neměli takový odstup, jako máme dnes my. Byli si zkrátka vědomi své závislosti na jejích rozmarech. Proto měly mnohdy slavnosti podobu uctívání přírodních sil, ať už blíže nespecifikovaných, síly Slunce, rostlin či zvířat. Svátky vždy probíhaly za nevázaného veselí a mezi lidmi díky nim vzrůstal pocit sounáležitosti a solidarity. Některé zdroje uvádějí, že předobrazem dnešních Vánoc byly Saturnálie, tedy římské oslavy na počest boha Saturna. Lidé si prý při Saturnáliích (jejichž oslava bývala velice nespoutaná) navzájem předávali dary, například v podobě hořících svící, symbolů světla v temných zimních dnech. Odtud snad může pramenit zvyk obdarovávat své blízké, který si později mohli křesťané přisvojit a vztáhnout ho na symboliku poctění novorozeného Ježíška vzácnými dary (Budinská, 2007).

Podstatný rys svátků obecně je kolektivní sdílení, které dává člověku pocit, že někam patří, tedy pocit bytostně důležitý pro každého jedince. Ostatně touhu někam patřit zařadil americký psycholog Abraham Maslow na velmi významné místo ve své pyramidě potřeb, hned nad fyziologické potřeby a potřeby bezpečí (Collinová, Benson, Ginsburgová, Grandová, Lazyanová, Weeks, 2014). V podání pohanů mělo toto sdílení podobu divokého

radování se a bujarého řádění, podobného až karnevalu. Energie a nevázanost oslav se nejspíše promítla i do živelného a veselého průběhu vánočních svátků u některých mimoevropských národů (Frolec, 1988).

Díky svátkům začali naši předci rozlišovat dny na ty běžné, vyplněné prací, a ty, které ze stereotypu vybočovaly – sváteční, jež umožnily lidem relaxovat, radovat se, zabývat se hrami a činnostmi, které by jindy byly považovány za nepřípustné ztracení času. Jedna z nejdůležitějších funkcí svátků je funkce kulturní. Pojem kultura vymezuje Slovník současné češtiny jako „*soubor hodnot vytvořených tělesnou i duševní činností lidí a utvářejících lidskou společnost; soubor těchto hodnot v jisté vývojové etapě.*“ (Lingea, 2011, s. 325). Nejen Vánoce, ale i všechny ostatní svátky platí nepochybně i v současné době za cosi, co neodmyslitelně patří k lidské společnosti a jejímu uspořádání – jejich kulturní rozměr je tudíž stále živý. A to i přesto, že pojetí svátků se v průběhu staletí měnilo. Jsou totiž mostem mezi námi, žijícími ve 21. století, a našimi předky, žijícími v dávných dobách. Jsou pro nás odkazem, čímsi důvěrným a zároveň všeobecně známým a přijímaným. I proto nás může pobuřovat, když se nám někdo zvenčí snaží naše tradice násilně měnit (Dědou Mrázem, Santou Clausem a vůbec otázkou, jak a proč ovlivnily naše Vánoce zvyky jiných národů, se hlouběji zabývá kapitola o zahraničních vlivech na české Vánoce). Pikantnější a přitom velmi příznačný příklad toho, jak intimně obvykle Vánoce vnímáme, je například otázka bramborového salátu. Jde o to, že většina Čechů se shodne na tom, že tradiční český vánoční pokrm je kapr s bramborovým salátem. Oficiální a jediný správný recept na bramborový salát však neexistuje – v jedné rodině se z generace na generaci dědí recept na salát s cibulí a majonézou, zatímco jinde se cibule vynechává a majonéza se nahrazuje třeba bílým jogurtem. Problém nastává, když potomci těchto dvou rodin založí svou vlastní rodinu. Čí recept vybojuje místo na vánoční tabuli? Oba dva partneři jsou samozřejmě přesvědčeni, že jedině jejich salát je ten pravý. Je to jistě úsměvný spor a na tomto místě může působit banálně, ale ve skutečnosti přesně ilustruje důvod, proč jsou pro nás svátky podstatné. Jedná se o tradice předávané v rámci rodiny po mnohá léta, o něco absolutně osobního a nedotknutelného.

Původní název svátků spjatých s velkolepou událostí zimního slunovratu již zřejmě nikdy nezjistíme. Označení Vánocě – později, vlivem hlavní historické depalatalizace, Vánoce⁶⁾ (Černá, Hájková, 1999) – je odvozené z německé složeniny wanahten, později Weihnachten – svaté noce. Slovo „weih“ znamená „svatý“ a bylo pouze počeštěno, slovo

„nachten“ bylo přeloženo na „noce“ (Styblík, 2006). Toto pojmenování (které kupodivu pravděpodobně ještě nesouviselo se zrozením Krista, nýbrž právě s „posvátnými nocemi“ v období nejkratších dní v roce) začal užívat především lid, tedy ti, kteří zatím na rozdíl od vládnoucí vrstvy nepřijali křest a zůstávali pohany. Je zde řeč o počátcích křesťanství v Českých zemích, kdy byla ještě pohanská velká většina obyvatelstva. To může být důvodem, proč se tento název nevyskytuje v této době v oficiálních a liturgických jazycích (těmi byly staroslověnština a církevní slovanština). Pojem Vánoce se však zabydlel ve slovní zásobě našich předků natolik, že byl používán dál, i když se podstata svátku proměnila (Frolec, 1988).

Je prakticky nemožné přesně určit, kdy k této proměně došlo, tedy kdy se z pohanského uctívání přírody u příležitosti zimního slunovratu stala oslava zrození Ježíše Krista. Jisté je, že oba významy svátků se tak dlouho prolínaly, až splynuly, takže přestože si to třeba neuvědomujeme, některé dodnes udržované tradice jsou výsledkem dávných předkřesťanských zvyků - například vše, co souvisí s výhledem do budoucnosti, tedy třeba lití olova, házení pantoflem, rozkvétání barborek. Věřilo se nejen v to, že v tajemné době zimního slunovratu lze spatřit, co bude, ale také v to, že vše, co se v tyto dny děje a dělá, ovlivňuje budoucnost. Proto se muselo v domě i v jeho okolí naklidit a vše nazdobit a rodina musela být pohromadě. Jiné zvyky jsou naproti tomu vysloveně církevní, například stavění betlémů a podobné tradice, které jsou detailněji popsány v kapitole věnované vývoji slavení Vánoc (Dvořáková, 2013).

Ale pohanské a křesťanské zvyky nejsou jediné dvě kategorie obyčejů, které lze mezi těmi vánočními rozlišovat. Dodržujeme totiž i takové zvyky, které byly původně pohanské, leč během dlouhých staletí byly upraveny tak, aby budily zdání zvyků křesťanských. Názory na tradice z této kategorie se však obvykle různí, sporná je v tomto ohledu například postava sv. Mikuláše. Není posláním této práce se touto nejasností nějak obšírněji zabývat, takže zde jen jako příklad nastínění konkrétnějších okolností pře: přestože Mikulášovo chování (ptá se dětí, zda byly hodné, odměňuje je/domlouvá jim, děti se mu svěřují a očekávají jeho reakci, tedy jedná se o jakousi formu zpovědi) i jeho vzhled jednoznačně ukazuje na křesťanství, podle některých hypotéz byl jeho předobrazem germánský pohanský bůh Wodana. Tyto domněnky se opírají o tradice dosud živé v mnoha západoevropských zemích: *„Zastánci teorie o pohanském původu mikulášského obyčeje*

argumentují zvláště tajemnou bytostí, která v řadě západoevropských zemí doprovází Mikuláše nebo se s ním ztotožňuje.“ (Frolec, 1988, s. 38).

Jisté je, že naše české Vánoce – i přes vlažný přístup Čechů k církvi mající neopominutelný náboženský rozměr – se předkřesťanským pohanským rituálům spjatým se zimním slunovratem do určité míry podobají. I kdyby jen v tom, že jsou milou příležitostí k setkávání s blízkými a kolektivnímu prožívání svátku.

2.1.2 Původ Vánoc

Minulá kapitola pojednávala o pohanských předkřesťanských svátcích, z nichž snad mohli lidé vycházet, když Vánoce dostaly nový, duchovní význam. S určitostí lze říci, že vánoční svátky s podstatou ve zrození Krista se začaly slavit nejpozději v polovině 4. století, samozřejmě z iniciativy církve, která chtěla křesťanské myšlenky co nejvíce rozšířit a upevnit (Frolec, 1988). Zde je tedy souhrn neměnných, od 4. století do dnešních dnů přetrvávajících myšlenek Vánoc:

Slaví se v těchto tísnivých dnech, kdy je světla tak pomálu, zrození naděje v podobě božího syna Ježíše Krista. Jeho matka ho přivedla na svět v opuštěném chlévě, protože kvůli sčítání lidu putovala v pozdním těhotenství se svým druhem Josefem z Nazaretu do Betléma. Prvotním důkazem Ježíšova božství bylo to, že se narodil z neposkvrněného početí, přesně jak jeho matce, panně Marii, zvěstoval archanděl Gabriel. Prvními, kdo se o příchodu Syna božího dozvěděli, byli pastýři, kterým se zjevil anděl. Postupně se zpráva o spasiteli rozkřikla po celém Betlémě, lidé se mu chodili klanět a nosili mu dary. Věřili, že z nich Ježíš sejme jejich hříchy a tím je vykoupí.

Ale jak se dospělo k datům, ve kterých si až do nynějška narození Ježíše připomínáme? Zpočátku křesťané považovali za důležitější Kristovu smrt a jeho vzkříšení, zatímco o jeho narození příliš nepřemýšleli. Podle literatury se narodil někdy na jaře, bývá uváděn březen, duben či květen (Frolec, 1988).

Není nepravděpodobné, že označení 25. 12. za den Ježíšova narození by mohl souviset opravdu se zimním slunovratem, a to proto, aby křesťanským svátkem církev jaksi „přebila“ dosud přetrvávající pohanské slavnosti (Coffman, 2008). Dalším možným vysvětlením je souvislost s Velikonocemi: „*Tradiční datum oslavy Ježíšova narození, tedy*

25. prosinec, bylo ustanoveno ve 3. století n. l. v souvislosti s velikonočním cyklem, který v sobě zahrnuje Kristovo vtělení neboli početí.“ (Kvačková, 2009).

To jsou dvě nejčastěji uváděné teorie, ovšem jistě zdaleka nejsou jediné možné. Bohužel dohledat tu, kterou by bylo možné brát za bernou minci, je nejspíš nemožné.

2.1.3 Náboženský význam Vánoc

Všem známý příběh zrození spasitele, jehož prožívání je podstatou Vánoc, byl popsán již v předchozí kapitole. Samotná církev upevňovala význam tohoto náhledu prostřednictvím působení na city věřících – vánočně vyzdobený chrám, jímavá hudba, mihotavá světla svíček a všeobecná atmosféra sounáležitosti a vděku. To vše bylo v průběhu staletí ještě podporováno prostřednictvím literatury i výtvarného umění.

S křesťanstvím je neodmyslitelně spjata odříkání a následná odměna, a to se promítá i do oslav vánočních svátků. Proto jejich vyvrcholení (jímž jsou z církevního hlediska Boží hod vánoční a svátek prvomučedníka sv. Štěpána) předchází čtyřtýdenní postní období zvané Advent. Toto z latiny odvozené slovo znamená příchod – jedná se o čas, v němž je očekáván příchod Mesiáše (Linhart, 2007). Advent začíná svátkem sv. Ondřeje (30. listopadu), který je z ne zcela jasných důvodů považován za patrona nevěst. Svatý Ondřej byl učedníkem sv. Jana Křtitele a jeden z apoštolů Krista. Po Kristově ukřižování odešel šířit jeho učení do Řecka. Když ho v roce 70 v Patrasu uvázali na kříž, trpěl v provazech tři dny, než zemřel (Vondruška, 2005).

Advent zahrnuje čtyři neděle, přičemž první adventní neděle označuje začátek liturgického roku. Teoreticky by mělo být toto období časem zklidnění, očekávání, rozjímání a bilancování. V současné době je to paradoxně na první pohled bohužel spíše doba zběsilých nákupů a agresivních reklam, ale i přes nátlak obchodníků je možno prožít adventní čas i dnes v klidu a pohodě.

Přestože byl Advent postní dobou, patřily k němu i zvyky, které půstu neodpovídaly. Například v předvečer svátku sv. Barbory (4. prosince) chodily po venkovských domech dívky v bílých šatech a se závoji přes tváře a rozdávaly hodným a zbožným dětem sladkosti, zatímco zlobivým dětem hrozily metlami. Dalším vybočením ze standardního průběhu půstu bývaly mikulášské trhy, kde se prodávalo pečivo, drobné hračky a sladkosti

ze sušeného ovoce. O nejasném původu a vývoji mikulášské tradice, která je u nás dodnes živá, již byla řeč. Zde by jen v souvislosti s obsahem kapitoly mělo být zmíněno, že jedním ze zvyků souvisejících s návštěvou Mikuláše byl koncem 19. století ten, že ve skupině maskovaných návštěvníků hospodářství, mezi Mikulášem, anděly, husary a kominíky, bývali také „Židé“, jejichž rolí bylo něco v domácnosti zcizit a poté prodat hospodáři zpátky. Hospodář pak podle tohoto obyčeje požádal kaprála, aby „Židy“ nechal vypráskat, ale nakonec jim pár krejcarů věnoval. Je to zajímavý a znepokojivý doklad toho, jak byl přímo prostřednictvím v této době již zcela křesťanských zvyků podporován antisemitismus (Vondruška, 2005).

Vyloženě přísně postní býval kdysi Štědrý den, dnes už ale církve půst 24. prosince nenařizuje. Přesto i současné děti obvykle znají vyprávění o zlatém prasátku, které spatří, když vydrží celý den nejíst.

Po štědrovečerní večeři ukončující půst vrcholí přípravy na vánoční svátky půlnoční mší, konající se, jak název napovídá, v noci na 25. prosince, tedy Boží hod vánoční.

Období vánočních svátků končí pro křesťany Křtem Páně - nedělí, která následuje po slavnosti Zjevení Páně, neboli Tří králů – 6. ledna. Podle křesťanů se přišli Ježíšovi poklonit mudrci z východu a přinesli mu vzácné dary. Jejich jména však byla pravděpodobně úplně jiná než Kašpar, Melichar a Baltazar, jak dnes považujeme za samozřejmé. Ta jsou pouze zástupná, vzniklá na základě nápisů „K/C + M + B“ s aktuálním letopočtem, na dveřích domů. Původně se jednalo o zkratku: K – Kyrios (řec. Pán) / C – Christos (lat. Kristus), M – mansionem (lat. obydlí) B – benedicet (lat. žehnej), v níž jednotlivá písmena oddělovaly křížky a která znamenala „Pán žehnej tomuto domu“. Až později se z křížků stala znaménka plus a ze zkratky byla odvozena jména tří králů. Kašpar, Melichar a Baltazar se uvádějí zhruba od 7. Století (Styblík, 2006).

Přestože obecně jsou Vánoce svátkem narození Ježíše, je nutno zdůraznit, že se nejedná z náboženského hlediska o žádnou bujarou „oslavu narozenin“. Podstatou slavení není narození Ježíše, nýbrž fakt, že Bůh seslal svého syna, aby z věřících sejmul jejich hříchy a vykoupil je, aby se obětoval. Proto v sobě křesťanské Vánoce nenesou povrchní jásání a bezbřehé radovánky, ale zejména pokání, vděčnost a hluboké prožívání víry. A proto také nejsou za nejdůležitější církevní svátky v roce považovány Vánoce – čas připomínající Kristovo narození. Jsou to Velikonoce – čas připomínající jeho ukřižování a vzkříšení.

2.1.4 Vánoční tradice a zvyky

Na začátku této kapitoly by bylo záhodno přesně vymezit termíny „tradice“ a „zvyk“, protože jejich význam se sice částečně překrývá, ale nedá se říct, že by šlo o synonyma. Do jisté míry je to otázka jazykového citu, nicméně i podle slovníku současné češtiny je zde určitý rozdíl. Zatímco „tradice“ jsou zde vysvětleny jako „*ustálené zvyklosti, způsoby, názory zachovávané generacemi*“ (Lingea, 2011, s. 852), význam pojmu „zvyk“ je popsán takto: „*ustálený způsob chování, jednání*“ (Lingea, 2011, s. 1048) a jako synonymum je uvedeno slovo „obyčej“. Slovník tedy potvrzuje drobný významový rozdíl, který člověk nejspíš intuitivně vytuší, ale možná nedovede přesně pojmenovat – totiž že zatímco zvyk je zkrátka cosi, co člověk opakovaně činí, pojem tradice v sobě zahrnuje přidanou hodnotu společenského sdílení a předávání z generace na generaci.

Je sice faktem, že rituály spojené s Vánoci se dají považovat za tradice, protože podmínka zachovávaní generacemi je splněna. Přesto se však v běžné řeči používá spíše slovní spojení „vánoční zvyky“ – proto se tedy i tato práce drží tohoto označení. Nicméně vzhledem k výše popsanému bylo považováno za vhodné uvést zde toto vysvětlení, stejně jako termín „tradice“ v názvu kapitoly.

Pro přehlednost jsou zvyky popsány chronologicky, s tím, že je vždy uvedeno, zda jsou dodnes živé, případně jak se v průběhu času modifikovaly.

Středověk

Z doby Václava IV. pochází nejstarší podrobný soupis obyčejů spojených se Štědrým dnem. Jeho autorem je Jan z Holešova a následující výčet je čerpán z jednoho z opisů tohoto dokumentu, *De VII consuetudinibus popularibus in vigilia Nativitatis Christi* v překladu Rudolfa Holinky (Frolec, 1988, s. 48–52). Kromě zvyků jsou zde v bodech sepsaná i doporučení, jichž by se měl správný křesťan držet.

První důležitý obyčej byl štědrodenní půst, který měl být držen, dokud nevyšla první hvězda. Jak už bylo poznamenáno výše, ačkoliv už dnes málokdo přísný půst dodržuje, i v současnosti děti znají pověry o zlatém prasátku. Tento obyčej tedy, ač již nebývá zachováván, dosud zůstal známý. Zároveň se však v tomto bodě varuje před ďábelskými svody, které mohou přimět jedince se slabší vůlí k tomu, aby se po celodenním půstu

oddávali obžerství či pijanství, přičemž druhý den nejsou schopni účastnit se mší, což je povinností řádného křesťana (Frolec, 1988, s. 48–52).

Druhou položkou v seznamu je ona příslovečná štědrost, která se s Vánoci pojí dodnes, ačkoliv již v trochu posunutém významu. Zde se jedná o všeobecnou štědrost, kterou měl být tento den prodchnut – večere po celodenním půstu měla být co nejbohatší, dokonce i dobytek měl dostat zvlášť chutnou krmí. Stejně tak se doporučovalo, aby bohatší otevřeli nejen svá srdce, ale i své měšce chudým. Co se týče tohoto zvyku, faktem je, že dodnes mnoho lidí v čase Vánoc jihne a snaží se všemožně činit dobré skutky – ať už přímo, či prostřednictvím různých charitativních akcí či neziskových organizací. A jak známo, i symboly štědrě prostřeného stolu se zachovaly do dnešních dnů. To když se ženy navzájem trumfují, která stihla napéct více druhů cukroví. Tento zdánlivý detail byl totiž ukazatelem budoucího bohatství – čím více druhů, tím větší rozmanitost a hojnost (Frolec, 1988, s. 48–52).

Třetí zvyk, související úzce s předchozím, předznamenává dnešní nejvýznamnější světský obsah Vánoc – jedná se totiž o dárky. V této době samozřejmě spíše drobné pozornosti, o jejichž podstatě se blíže nehovoří. Zajímavé je, že Jan z Holešova zde velmi ostře upozorňuje, že někteří d'áblem zmatení lidé neposílají dárky na památku nebeského seslání, nýbrž pro své vlastní štěstí – věříce, že kdo tohoto večera nepodaruje jiné, do roka zchudne. Je tu tedy patrný stále velmi živý souboj víceméně čerstvých křesťanských zvyklostí s dozvuky pohanských pověr. Tento proces obdarovávání však ještě neměl téměř nic společného s dnešní vánoční nadílkou. Dárce byl konkrétní člověk, který obdarovanému posílal „štědrého večera“. Takže zatím žádný Ježíšek (Frolec, 1988, s. 48–52).

Jako čtvrtý zvyk je popisována příprava vánoček či velikých bílých chlebů, z nichž bylo dovoleno krájet i čeledi a chudým. I zde se Jan z Holešova vymezuje vůči pohanství: „*Ale bohužel d'ábel v tomto čtvrtém zvyku pro sebe sleduje neméně hrubý blud ve smyslu téměř opačného; neboť, jakž jsem slyšel, v některých končinách křesťané nechávají chleby na stolech a ubrusech o těchto svátcích s noži nikoli na počest a památku Kristova dětství, ale aby v noci přicházeli bůžkové a jedli. To jest v pravdě hrubý příklad nevěry pohanů, kteří mají mnohé bohy, kdežto věřící Kristovi mají toliko jediného Boha.*“ (Frolec, 1988, s. 50). Vánočky se pečou dodnes, je možno tudíž tento zvyk považovat za stále živý.

Dalším obyčejem bylo jíst v předvečer Štědrého dne co nejvíce ovoce, neboť ovoce jako takové sloužilo za metaforu Ježíše Krista – nejvzácnější ovoce, které seslal Bůh. Zajímavé je, že kdybychom si mysleli, že dnešní zvyk rozkrajování jablka a hledání hvězdičky z jádřince má s tímto příměrem souvislost, mýlili bychom se. Ani zde si totiž autor soupisu neodpustil výtku, že právě krájení ovoce a hledání znamení je zavrženíhodná pohanská zvyklost (Frolec, 1988, s. 48–52).

Předposlední obyčej, o němž se Jan z Holešova zmiňuje, je koledování. Již zde, na přelomu 14. a 15. století, se hovoří se dvojím významu slova koleda – jednak jako o označení procesu koledování, jednak jako o všem, co se při koledování dává a dostává darem. V dnešní době se však pojem koleda v mysli mnohých, zejména dětí, vztahuje často pouze k písničkám s vánoční a křesťanskou tematikou (Frolec, 1988, s. 48–52).

Sedmým a posledním popsáním zvykem je kladení slámy do kostelů a jizeb, což má připomínat, že Panna Maria porodila Ježíše Krista v chlévě na seně. I k této poslední zvyklosti je připojena douška – odsuzující necudnosti prováděné na této slámě, stejně jako případné čarování s jejími stébly. Dnes již se slámou nevystýlá, ale stojí za zmínku, že ještě začátkem minulého století se sypalo obilí do sklenky, která se pak umísťovala pod vánoční stromeček – samozřejmě za účelem dobré úrody (Frolec, 1988, s. 48–52).

Z výše popsaného je zřetelné, že ve středověkých dobách se prožívání Vánoc neustále zmítalo mezi řízením se křesťanskými pravidly a podléháním dávným pohanským rituálům. Ukázalo se, že mnohé z lidových obřadů jsou ve společnosti natolik zakořeněné, že se jich lidé nevzdají. Proto postupem času, jak už bylo naznačeno výše, docházelo k christianizaci (pokřesťanství) mnoha pohanských obyčejů. Kvůli – nebo snad díky – tomu například ještě dnes o Vánocích zapalujeme tolik svíček, františků, vonných tyčinek. Původní magická síla ohně jakožto očišťující všemocné energie se vlivem křesťanství změnila v symbol věčného světla. Tímto způsobem si nakonec církve poradila s mnoha dávnými lidovými zvyklostmi – jednoduše se jim přestala bránit, ale naopak uzpůsobila jejich výklad tak, aby zapadal do církevního učení (Frolec, 1988).

Na závěr si zaslouží připomenutí velice starý a dodnes obdivuhodně živý vánoční obyčej, který vznikl již ve 13. století, a to zásluhou sv. Františka z Assisi. Tento světec vedl původně nezřízený život, avšak po těžké nemoci se obrátil ke Kristu, zřekl se majetku a rozhodl se žít podle evangelia (Šottnerová, 2004). Při vánočních oslavách roku

1223 přišel s nápadem připomenout si narození Ježíše názorně – požádal mladou dvojici s malým miminkem o ztvárnění svatého Josefa, panny Marie a malého Ježíše Krista. Celý tento živý betlém zrežíroval u jeskyně blízko Assisi (u vsi Greccio), nechal sem přivést i živá zvířata a vytvořil tak vlastně živý obraz události, k níž došlo před stovkami let v Betlémě. Založil tak tradici stavění betlémů, která je zejména u nás dodnes zachovávána (Vondruška, 2005).

Novověk

V průběhu novověku, tedy od konce 15. století, došlo v souvislosti s vánočními tradicemi k důležitým změnám.

K celkovému kontextu je potřeba říci, že v roce 1582 došlo k reformě – byl zaveden tzv. gregoriánský kalendář (podle tehdejšího papeže Řehoře XIII.). Do té doby fungoval kalendář juliánský, zavedený Juliem Caesarem v roce 46 př. n. l., který vycházel ze solárního kalendáře. Zjednodušeně řečeno, za rok byla považována doba, za níž se Slunce dostane z bodu rovnodennosti zpátky do stejného bodu. To trvalo 365 dní, 5 hodin, 48 minut a 46 sekund. Každý čtvrtý rok daly tyto „přebytečné“ hodiny, minuty a vteřiny dohromady další den – proto vznikly přestupné roky. I tak ale docházelo každý rok k disproporcím, které se postupně nasčítaly. A to si právě vynutilo gregoriánskou reformu, která spočívala v tom, že den po 4. 10. se začalo psát 15. 10., čímž se smazal minutový rozdíl narostlý tou dobou už do počtu deseti dnů. Přijetí reformy však nedopadlo dobře, lidé jejím důvodům nerozuměli a nechtěli ji přijmout. Protestantská církev se podvolila až v průběhu 18., 19., 20. století, východní církev gregoriánský kalendář nepřijala. To je také důvodem, proč příslušníci pravoslavné církve slaví Vánoce o odpovídající čas později (Dvořáková, 2013).

Významnou změnu v prožívání Vánoc přineslo s sebou baroko, kulturní a umělecký směr, který se z Itálie rozšířil do celé Evropy začátkem 17. století, a jenž je charakteristický důrazem na pocity, vnitřní prožitky a silnou víru. Obecně lze říci, že naše současné české Vánoce vycházejí z barokního způsobu slavení. Odtud pochází jejich emotivnost, velkolepost a dojemnost. Cílem bylo uchvátit člověka příběhem o narození spasitele a zatraktivnit tak katolickou církev, od níž měli lidé tendence se odklánět (přirozeně; jednalo se o období násilné rekatolizace po bitvě na Bílé hoře). Jezuité se tak zasloužili o vznik obyčejů, které do dnešní doby považujeme za krásné, aniž bychom v nich vnímali

ten výchovný obsah, který do nich vkládali. V tomto kontextu také navázali na sv. Františka z Assisi a rozšířili tradici betlémů. Původní betlémy, které stavěli františkáni, byly skutečně izraelské, s palmami a zářícím sluncem. Ovšem jezuité využili možnosti dalšího nátlaku na emoce a zasadili betlém do českého prostředí – nahého Ježíška zasypali sněhem a k betlému umístili figurky chudých vesničanů, kteří mu nesou dary na zahřátí. Tím se jim dařilo probouzet v lidech velkorysost, solidaritu, ochotu dělat dobré skutky. Didaktizace byla tak důsledná, že v těchto betlémech vystupovaly figurky ze všech vrstev obyvatelstva, přičemž bylo návodně znázorněno, co kdo Ježíškovi mohl přinést – zkrátka každý podle svých možností (Dvořáková, 2013).

V období baroka se kromě betlémů rozšířily jako symboly Vánoc dárky, které měly připomínat štědrost Boha, a zároveň probudit štědrost v lidech. I tento zvyk je výsledkem christianizace - mohli bychom ho vysledovat již ve starém Římě, jak je poznamenáno v první kapitole (Dvořáková, 2013).

Už v této době si také začali lidé v čase Vánoc rozvěšovat v příbytcích jmelí, které mělo chránit před zlými silami. Ostatně už od středověku bylo zvykem věšet do oken větévky jehličnanů, které měly chránit obyvatele a zaručovat jim pevné zdraví. Podle Václava Frolce zde ale není žádná souvislost se zdobením vánočního stromku, což je dnes jeden z nejsilnějších symbolů Vánoc. První vánoční stromky, ozdobené datlemi a papírovými květinami, byly stavěny v cechovních budovách pro děti cechovních řemeslnických mistrů v průběhu 16. a 17. století, a to na území Německa a Švýcarska. Postupně se začalo strojení stromečků šířit po celé Evropě (Frolec, 1988). Podle jiných zdrojů však naopak Němci na starý zvyk navázali a víra v životadárnou sílu jehličnatých větvíček byla důvodem vzniku prvních ozdobených stromků (Dvořáková, 2013). U nás v Čechách se první takový jehličnan objevil v roce 1812. Ředitel Stavovského divadla ho nechal postavit na svém zámku v Libni, k němu byly pozvány děti zaměstnanců divadla a byly jim zde rozdány dárky (Frolec, 2013). Zpočátku také bylo zvykem stromečky sdílet ve větším společenství, například cechovním. Paradoxně dříve než na venkově se tento obyčej rozšířil v měšťanských rodinách. Na vsích začali lidé nejprve zdobit stromky, které rostly v okolí, a až postupem času je také přemístili do příbytku. Za zmínku také stojí, že stromy se v úplných počátcích věšely ze stropu dolů vzhůru nohama (Dvořáková, 2013). Nepůvodní zvyk se však setkal také s kritikou, či snad rezervovaností, jak je patrné z vyjádření Čenka Zírta v relativně nedávném roce 1924: „*Jen litujeme, že rodiny*

i v městech i po venkově starodávné jesličky nahrazují o vánocích stromečkem vánočním a pomalu děti československé už ani nebudou znáti jesličky.“ (Frolec, 1988, s. 90–91). Pro nás ve 21. století je poněkud nepochopitelné, proč naši předkové považovali vánoční stromky za nutné nástupce betlémů, když obojí dodnes bez problémů v symbolice Vánoc koexistuje. Možná se to dá vysvětlit tím, že zatímco jesličky pocházely od církve, odkud se rozšířily mezi věřící všech vrstev, stromečky se dlouhou dobu nemohly zbavit aury měšťanského výdobytku. Postupem času je však vzali na milost obyvatelé všech koutů země, vánoční stromek zlidověl a stal se významným symbolem Vánoc, vlastně středem, okolo něhož se odehrávají všechny rodinné vánoční obyčeje (Frolec, 1988).

Jistou transformací si prošlo i obdarovávání, které je dnes, dá se říci, nejdominantnějším a nejvýraznějším znakem vánočních svátků. Dnešní Ježíšek (který se i přes mediální prosazování dříve ruského Dědy Mráze a nyní amerického Santa Clause udržel ve většině případů v představách dětí jako ten, kdo je na Štědrý den obdarovává) v podstatě převzal funkci Mikuláše, který tradičně dětem rozdával drobné dárky. Ježíšek ale již neplní onu výchovnou roli, která Mikulášovi do dnešní doby zůstala (Frolec, 1988). Důvodem této změny bylo nejspíše potlačení katolickou církví budovaného kultu sv. Mikuláše v 16. století, jehož se velmi aktivně účastnil protestantský reformátor Martin Luther (Vondruška, 2005). Etnografka Eva Večerková k tomu říká: *„Jako jiní vánoční dárci tak i náš český Ježíšek má svou historii. Asi nejstarší zpráva o štědrovečerním darování pochází z Kalendáře Šimona Partlicia z počátku 17. století, který píše o tom, že rodiče dávají ve vánočním čase svým dětem dárky a že jsou to dárky od Krista Pána. I v 18. století jsou v pramenech informace o darech od Ježíška. A v 19. století tento zvyk zakotvil i ve venkovském prostředí. Současně s tím trvá v české lidové tradici darování od Mikuláše.*“ (ČT24, 2011).

Dnešní podoba Ježíška, na níž je největší výhodou a z marketingového hlediska naopak nevýhodou to, že je velmi nekonkrétní, božské děťátko, které svůj příchod ohlašuje zvoněním zvonečku, souvisí patrně s německým vlivem a pochází z podobné doby, jako zvyk vánočních stromků. Všechny tyto aspekty Vánoc měly pochopitelně kouzlo především pro děti, takže v 19. století, v období idylické představy o „správných dětech“ (tj. dětech, které mají činit rodičům radost, být roztomilé, vždy veselé a sloužit do jisté míry jako vizitka a též upevňovat sociální status rodičů), se začaly Vánoce profilovat jako svátek dětí (Frolec, 1988). Tento trend byl posílen v průběhu celého 20. století, které

v souvislosti s hnutím nové výchovy přineslo opravdový zájem o děti a dětský svět a respekt k jejich vnímání a cítění, což bylo do té doby nepředstavitelné (Hejlová, 2014). Ostatně v pedagogice bývá minulé století nazýváno „stoletím dítěte“ podle stejnojmenné knihy švédské psycholožky Ellen Keyové, v níž zformulovala změny, k nimž nutně musí ve školství a ve vztahu k dětem vůbec dojít (Uhlířová, 2011).

2.1.5 Zahraníční vlivy na české vánoční tradice

Tato kapitola se věnuje dvěma konkrétním vlivům, které se týkají českých Vánoc a které jsou v určitém směru velmi specifické.

Je zřejmé, že po celou dobu vývoje českých vánočních svátků byly přijímány podněty zvenčí, z blízkého i vzdálenějšího sousedství, a že mnoho zvyků, které jsou dnes považovány za tradiční, pochází úplně odjinud – vizte povídání o původně německém vánočním stromečku v předchozí kapitole. Původ mnoha obyčejů již ani nelze dohledat nebo je sporný. To dokládá, že naprostou většinu přejatých vánočních zvyků spojuje určitá charakteristika: přirozeně se začlenily mezi ostatní již zažité zvyky, přinesly cosi nového a obohatily tak celý proces oslav.

Vlivy, o kterých pojednává tato kapitola, byly/jsou naproti tomu přímým pokusem nahradit již existující tradice novými. A to ne proto, že by nové tradice byly v něčem smysluplnější nebo reflektovaly potřeby měnící se společnosti, nýbrž ze zcela pragmatických důvodů, jakými jsou podpora a upevnění moci vládnoucích sil, případně komerční záměr nadnárodních korporací. Jsou tudíž řízeným zásahem do kultury dané země s jasným cílem něčeho dosáhnout, nikoliv přirozenou změnou ve vnímání obyvatel danou rozšířením obzorů.

Vliv Dědy Mráze

Přestože ortodoxní pravoslavné Vánoce provázely všelijaké zvyky, o Dědu Mrázovi bychom marně hledali byť jen zmínku. Tato postava zřejmě pochází ze starých východoslovanských pohádek založených na pohanských představách. Podle nich byl Mráz bratrem Větru a byl to stařec, který jezdil na saních tažených bílými koňmi. Protože s ním vcházela do kraje zima, lidé mu přinášeli oběti, aby si ho předcházeli (Atweri, 2007). Podle jiné teorie je Děda Mráz ztělesněním postavy z povídky V. F. Odojevského „Moroz

Ivanoviče“ a ve známost tudíž vešel až v 19. století (Frolcová, Večerková, 2010). Tak či tak, po socialistické revoluci, ke které došlo v Rusku v roce 1917, z Dědy Mráze jeho nulová spojitost s náboženstvím činila ideální symbol, jenž nahradil dřívější symboly spjaté s pravoslavnou církví.

Po únoru 1948, kdy také v naší zemi převzali moc komunisté podléhající Sovětskému svazu, se měl i zde Děda Mráz ujmout Ježíškovy role, aby byly Vánoce zproštěny jakéhokoliv náboženského a duchovního rozměru. Přestože tato snaha byla víceméně neúspěšná, v roce 1949, kdy se J. V. Stalin v předvánočním čase dožíval sedmdesáti let, probíhaly tak mohutné oslavy (jejichž součástí bylo i prosazování Dědy Mráze), že tradiční české Vánoce zůstaly téměř úplně zastíněny (ČT24, 2011). A mezi nezapomenutelné, ač dnes už takřka neuvěřitelně znějící propagandistické projevy se řadí ten, který pronesl prezident ČSSR Antonín Zápotocký v roce 1952: *„Ježíšek vyrostl a zestaral, narostly mu vousy a stává se z něho Děda Mráz. Nechodí již nahý a otrhaný, je pěkně oblečený v beranici a kožichu. (...) Děda Mráz přijíždí k nám od východu a na cestu mu září také hvězdy – nejen jediná betlémská. Celá řada rudých hvězd na našich šachtách, hutích, továrnách a stavbách.“* (Český Rozhlas, 2013).

Zástupci vládnoucí strany se zkrátka neštíteli využít manipulativní kvaziargumentace a demagogie, aby devótní přitakávání Sovětskému svazu vštěpovali dětem od kolébky. Nicméně Ježíška se z českých Vánoc vystrnadit nepodařilo a v naprosté většině českých domácností zůstal tím, kdo nosí dárky a plní vánoční přání.

Vliv Santy Clause

Je až s podivem, nakolik se vizuálně Dědu Mrázovi podobá druhá postava, Santa Claus. Jedná se o starou poněkud otlou a bělovousou a bělovlasou bytost, která bydlí na Severním pólu. V západních zemích (zejména ve Spojených státech amerických) se během Štědré noci na saních tažených soby dopravuje k americkým domům, komínem vniká dovnitř a naděluje dárky pod stromeček.

Na rozdíl od Dědy Mráze má Santa Claus křesťanský původ, jeho předlohou byl totiž Svatý Mikuláš. Odtud ostatně pochází i jeho jméno, které vzniklo zkomolením nizozemského výrazu „Sinterklaas“, což je zkratka „Sint Nicolaas“ – Svatý Mikuláš (Wikipedia contributors, 2001).

V souvislosti se Santovým červeno-bílým oblečkem, kterému předcházelo biskupské roucho, se sice říká, že jeho podoba vznikla na podporu reklamní kampaně Coca Coly, již tvořil výtvarník Huddon Sundblom (Frolcová, Večerková, 2010), jiné zdroje však tuto možnost vyvrací. Zmíněná kampaň totiž proběhla v roce 1931, zatímco Santova podoba prý byla dána již v roce 1915, kdy se jí zaštitili tvůrci reklamy na nealkoholický nápoj White Rock (Wikipedia contributors, 2001).

Už z faktu, že již od první poloviny dvacátého století je Santa Claus využíván pro komerční účely, je zřejmá jeho současná primární funkce: prodávat. Zatímco náš český Ježíšek je do jisté míry neuchopitelným symbolem nevinnosti a štědrosti, přičemž samotné jeho přijetí vyžaduje od dětí velkou míru fantazie a víry, Santa Claus je až brutálně reálný, jeho podoba je daná a není potřeba žádné obrazotvornosti, abychom si ho dokázali představit. Proto na nás může číhat ze všech výloh, ze všech adventních kalendářů, balicích papírů, ubrousků a všech dalších myslitelných vánočních doplňků.

Je logické, že mnoha lidem tato doslova „santaclausovská invaze“ vadí, a že považují boдрého staříka za stejného cizího narušitele Vánoc, jakým byl v minulém režimu Děda Mráz. I když důvody výskytu Santy Clause nejsou ideologické, nýbrž komerční, jejich vpád mezi české tradice je zhruba srovnatelně násilný a nepřírozený. Ostatně v průběhu devadesátých a nultých let se zcela jasně ukázalo, že jakkoliv je nám Santa Claus vnucován obchodními řetězci, většině dětí nosí dárky stále Ježíšek. U mnoha školáků lze dokonce vypožorovat jistou (patrně převážně od rodičů naočkovanou) zášť k americkému cizinci, který je zde obchodními řetězci tak prosazován. A možná stojí za úvahu, zda nakonec i Santovi, který je kvůli svému konkrétnímu vzezření tak snadným terčem, nevďčí Ježíšek za to, že on sám zůstává ve své tajemné a nejasné podobě ušetřen veškerého předvánočního marketingového zneužívání.

2.1.6 Vánoce v současných Čechách – pouhý svátek komerce?

Mluví-li se dnes o Vánocích, obvykle se nabízí dva téměř úplně opačné náhledy na tento velkolepý svátek. Jeden pohled je nostalgický, jakoby dětský, podle něhož jsou Vánoce kouzelné, tajuplné a intimní, přestože zároveň sdílené. Druhý pohled zase zahrnuje veškerý konzum, shon a stres, který nám o Vánocích nutí společnost.

Vánoce – svátky klidu x Vánoce – svátky stresu

Za zásadní považuji fakt, že přesto, že se většina české společnosti nehlásí k příslušnosti k církvi (Český statistický úřad, 2014), i v současnosti prožíváme vánoční čas převážně v křesťanské symbolice, oslavujeme v písních narození Ježíše, na stromečky věšíme komety a stavíme betlémy. Je vidno, že Vánoce nejsou už dávno pouhým církevním svátkem, nýbrž kulturní záležitostí, která má pro společnost určující charakter. Někteří věřící mohou namítnout, že podstata Vánoc je vyprázdněná. Že vánoční atmosféra je reklamní trik a vánoční nálada jen póza pokryteckých bezvěrců. Třeba je to spíš tak, že funkce Vánoc se posunula. Současné Vánoce jsou svátkem rodinné pospolitosti, smířlivosti a soucitu. Jistě, že jde taky o dárky a přejedení se cukrovím a pohádky v televizi, ale to vše je – samozřejmě v ideálním případě – zahaleno oparem bezpečného a utěšeného domova. Možná, že v otázce současných Vánoc více než kde jinde platí rčení „jaké si to uděláš, takové to máš“. Je možné honit se za dokonale vysmýčenou kuchyní, třiceti druhů vánočního cukroví a desítkami dárků pod stromečkem, stěžovat si na stres a všudypřítomné fronty v obchodech. Ale také je možné si užít pár dní odpočinku a slastného nicnedělání, s lidmi, s kterými je člověku dobře, na místě, kde se cítí v bezpečí.

Význam Vánoc pro děti

Jak již bylo konstatováno, zhruba od 19. století se Vánoce začaly transformovat ve svátek určený zejména dětem. V dnešní době už je evidentně tato přeměna definitivně uskutečněna. Pro některé prakticky zaměřené lidi jsou dokonce děti jedinou motivací k tradičnímu slavení Vánoc, a jakmile tyto vyrostou, necítí už potřebu vánoční svátky v celé šíři jejich zvyků dodržovat.

Ke vnímání Vánoc jako svátku, který má těšit především děti, přispělo i spojení Vánoc s pohádkami. Svou zásluhu na tom možná má i snad nejznámější česko-německá filmová pohádka „Tři oříšky pro Popelku“ s Libuší Šafránkovou v hlavní roli. Protože se děj pohádky odehrává v zimním období (a jistě také díky své něžné poetice), stala se tato pohádka každoroční stálíci českých i německých vánočních televizních programů.

Není těžké pochopit, co děti na Vánocích tolik fascinuje. Samozřejmě jsou tady dárky, což je z pragmatického hlediska asi ten nejdůležitější faktor. Ale jak děti vyrůstají ze svého egocentrismu, stává se pro ně důležitým nejen to, že dárky dostávají, ale i fakt, že mohou podarovat své blízké, a mnohdy je pro ně právě tato součást vánočních zvyklostí ta

nejkrásnější. A pak je zde ono tajemno, související s krátkým dnem a dlouhým, tmavým večerem, světélka svíček, podmanivá hudba a všeobecné očekávání, které nás ve vánočním čase obklopuje. To vše působí na děti přitažlivým a hlavně nevšedním dojem, to je to, co pro ně činí z Vánoc čas kouzel.

2.2 Rozbor koled a vánočních písní a význam a etymologie pojmů souvisejících s Vánoci

2.2.1 Rozbor koled a vánočních písní

Hudba je s Vánoci neodmyslitelně spjata, což je pochopitelné, protože bez hudby se neobejde žádná mše, natož ta slavnostní, půlnoční. První vánoční písně zpívané česky vznikaly v době vlády Karla IV., mezi široký lid se však rozšířily až později, v době husitské (Snížková, 1988).

V jedné z nich se zpívalo:

*„Stala se jest věc divná, Panna Syna porodila, Ježíše Krista,
Krista Pána, beze vší strasti tělesné
toť jest divné a nové, radostné a velmi vzácné světu.
Radujme se, veselme se, v Betlémě, v malém městě,
pro naše vykoupení Kristus narodil se!“*

(Snížková, 1988, s. 143)

Pomine-li se archaický indikativ perfekta „stala se jest“, který si ale obvykle bez problémů vyložíme, protože se vyskytuje v mnoha lidových písních, je text naprosto srozumitelný.

Pro srovnání ještě jedna píseň z doby husitské, dvojhlas „Ježíš, náš spasitel“:

*„Ježíš, náš spasitel a hriešných vykupitel,
narodil se jest nám dnes, aby nás pojal do nebes.

Panna porodila a v jesle položila
svého syna milého, od Boha Otce daného (sic).“*

*Volek, oslík poznal, na pána svého dýchal,
ale člověk jest nedbal, aby Pána svého poznal.*

*Amen zpievajíce, v Bohu se radujíce,
dajž nám toho dojíti, Bože beze všie žalosti **Chyba! Nenalezen zdroj odkazů.**!*

(Snížková, 1988, s. 144–145).

Zde v prepise je vidno, že v době, kdy se tato vánoční píseň zpívala, ještě nedocházelo k procesu úžení (změně „ie“ v „í“). To se začalo objevovat až v průběhu 15. – 16. století (Černá, Hájková, 1999). Opět, jako v předchozí ukázce, je použit oznamovací způsob dnes již nepoužívaného minulého času. Posledním zastaralým výrazem je tvar „dajž“, který ale opět díky lidovým písním a celkovému kontextu není nepochopitelný.

Postupem času se hudba postupně měnila a vyvíjela, zatímco texty zůstávaly stále stejné nebo velmi podobné. Kromě toho ale bývaly přebásňovány písně z latinské hymnologie – takto například vznikla dodnes velmi známá úchvatná koleda „Narodil se Kristus Pán“. Její hudba pochází již z 13. Století (Snížková, 1988).

Období renesance přineslo rozmach polyfonie, ale také strofických písní. Hudební skladatelé začali pojímat svou práci komplexně, takže vzniklo mnoho zbrusu nových českých vánočních děl. Navíc se pod každé své dílo náležitě hrdě podepisovali, díky čemuž existují konkrétní doklady o mnoha hudebnících této doby. Textové zpracování vánočních námětů zůstává stále totožné, jak dokazuje například text polyfonní skladby „O narození“:

*„Dítě překrásné narodilo se nám
a syn pravý, pravého Boha
z nebeské výsosti nám jest dán,
své císařství věčné
sám rameny svými vede
a vše vsudy spravuje...“*

(Snížková, 1988, s. 156).

O tom, co přineslo baroko do vánočního slavení, pojednávala část kapitoly věnované vánočním tradicím. Je nasnadě, že barokní vize něžných a přitom velkolepých Vánoc se projevila i v hudebním, potažmo básnickém a textařském umění. Z doby baroka pocházejí

ty nejjímavější koledy, jež jsou dětem známé dodnes. Nejznámější osobností této doby je bezesporu Václav Michna z Otradovic, který tvořil především ve druhé polovině 17. století. Jeho zřejmě nejslavnější dílo nese název „Chtíc, aby spal“. Pravda, text se od barokních dob poněkud pozměnil, ale jádro zůstává stále stejně naléhavé a citlivé:

„Chtíc, aby spal, tak zpívala synáčkovi

matka, jež ponocovala, miláčkovi:

Nynej, rozkošné dět'átko, synu Boží,

nynej, nynej, nemluvnátko,

světa zboží!

(...)

Ó fialo, ó lilium, ó růže má!

Nynej vonné konvalium, zahrádka má!

Ó loutno má, ó labuť má, můj slavičku,

nynej, líbezná harfo má, cymbálíčku!

Na dobrou noc, ej hubička, nynej dítě,

kolíbat bude matička, nynej hbitě:

Spí miláček. Umlkněte andělové!

*Se mnou k Bohu přiklekněte, národové **Chyba! Nenalezen zdroj odkazů.**!*“

(Snížková, 1988, s. 165–167).

Podobná díla psal i o něco starší Václav Karel Holan Rovenský, který zvláště v písni „Zpívejte, andělové“ zdůraznil Ježíškovu chudobu a ponížení, s nímž se rozhodl se nám lidem přiblížit. S trochou nadsázky lze říci, že jde o typický barokní nátlak na věřící lid, takové historické citové vydírání:

„...O, jak jsi tak ponížen, z Betléma jsi musil ven.

O, rajský kvítku, v bídném příbytku bydlíš, Ježíši;

v nebi bohatý, zde jsi dost chudý,

od velké lásky pro nás zajatý,

nejmilejší Spasitel, celého světa Stvořitel!...“

(Snížková, 1988, s. 167–168).

V 18. století českou hudbu – a nejen tu vánoční – plně charakterizují pastorely, tedy skladby pro sóla a sbor s doprovodem nástrojů. Je zajímavé, že přestože v této době neměl

nikdo tušení o tvorbě polyfoniků z minulých dob (jejich díla byla objevována až ve 20. století), už zkomponovaná díla jakoby se v nové hudbě sem tam odrážela. V kontextu pastorel a pastorálních mší je samozřejmě nezbytné zmínit učitele a komponistu Jakuba Jana Rybu, jehož česká vánoční mše „Hej mistře, vstaň bystře“ je dodnes v mnoha rodinách součástí hudebního podkresu Vánoc (Snížková, 1988).

Kromě autorských vánočních písní, o kterých byla řeč dosud, se samozřejmě šířily i lidové vánoční písničky. Jejich texty bývaly obvykle prostší a méně okázalé než texty autorských koled, nicméně význam zůstával stejný. Mnohé z těchto lidových koled jsou oblíbené dodnes. Z Moravy například pochází „Z jedné strany chvojka“:

*„Z jedné strany chvojka, z druhé borověnka,
pásli ovce pastuškové, jedli kaši z hrnka.*

*Přiletěl k nim anděl, aby jim pověděl,
že se Kristus Pán narodil, aby každý věděl.*

*Oni nemeškali, hned tam pospíchali,
k Ježíškovi do Betléma, za krále ho zvali.*

*A my, hoši malí, rádi bychom brali
koledičku za ručičku, kdybyste nám dali.“*

(Šottnerová, 2004, s. 98).

Z hlediska kontrastu se staršími vánočními písněmi je zajímavá také moravská lidová „Jak jsi krásné, neviňátko“:

*„Jak jsi krásné, neviňátko, vprostřed bídy, nebožátko.
Před tebou padáme, dary své skládáme.*

*Já ti nesu dvě kožičky, by zahřály tvé údičky,
já zas trochu mlíčka, by kvetly tvé líčka (sic).*

*Já ti nesu veselého beránka ze stáda svého,
s ním si můžeš hrát, libě žertovati.*

*A co my ti, nuzní, dáme, darovati co nemáme,
my ti zadudáme, písně zazpíváme.*

*Pastuškové mu dudají, zvuky dud se rozléhají,
slavné dudy dují, všeci prozpěvují.*

*Měj se dobře, Jezulátko, přespanilé pacholátko,
s tebú se lúčíme, Bohu porúčíme.*“

(Šottnerová, 2004, s. 106).

Jiným příkladem může být česká lidová koleda, také dosud velmi známá – „Štědrej večer nastal“:

*„Štědrej večer nastal, Štědrej večer nastal,
koledy přichystal, koledy přichystal.*

*Panímámo, vstaňte, panímámo, vstaňte,
koledy nám dejte, koledy nám dejte.*

*Panímáma vstala, panímáma vstala,
koledy nám dala, koledy nám dala.*“

(Šottnerová, 2004, s. 108).

Zásadní rozdíl mezi staršími vánočními písněmi a zlidovělými vánočními koledami je v tom, že v lidových koledách se více pozornosti věnovalo lidovým zvykům. Zatímco ve starých autorských vánočních dílech se umělci zabývali především Bohem a jeho smilováním, díky němuž nám seslal svého syna, který nás vykoupí, v běžných písničkách souvisejících s těmito svátky lidé opěvovali spíše své vlastní prožitky na pozadí události Ježíšova zrození.

To se samozřejmě promítá i do jazykové stránky koled. Ve starších, duchovněji zaměřených textech najdeme mnoho okázalých a závažných slov, která jsou v lidové tvorbě nahrazena mnohem všednějšími výrazy. *Tělesná strast, vykoupení, spasitel, císařství věčné*, to jsou slova a slovní spojení, s jejichž pomocí básníci v předrenesanční a renesanční době oslavovali narození Ježíše Krista. Období baroka přineslo ještě bohatší

škálu metafor a deminutiv, jak je vidno na textech Václava Michny z Otradovic. Ten vkládá Panně Marii do úst takové něžnosti jako *vonné konvalium, zahrádka má, labuť má, líbezná harfa má* (Snížková, 1988, s. 165–167). Na něj navazuje Václava Karel Holan Rovenský například s *rajským kvítkem* (Snížková, 1988, s. 167–168). Významy všech těchto slov a slovních spojení jsou pro nás i dnes snadno odhadnutelné, nicméně jejich původní závažnost a hloubku, s níž je věřící pěli, už obvykle nepocítujeme. Asi je to i tím, že když se na nás valí při nákupu vánočních dárků z reproduktorů v přetopeném obchodním centru „z života čistého, z rodu královského, nám, nám narodil se“, nebereme to jako duchovní vyznání, nýbrž jako kulisu Vánoc, občas už i poměrně otravnou. Něco jiného je potom slyšet ta slova v okamžiku, kdy je můžeme plně vnímat a naslouchat jim – najednou nám dochází jejich smysl a ten moderního člověka mnohdy až zarazí.

Novější koledy reflektují barokní potřeby dojmout věřící lid, takže provolávání slávy nebeskému království a příchodu spasitele ustupuje lítostivému soucitu nad Ježíškovou chudobou. Zároveň, jak už bylo řečeno, je zde mnohem více prostoru věnováno těm, kdo koledy zpívají, a jejich úhlu pohledu při vnímání tohoto přes dva tisíce let starého zázraku. Proto se zde také velice často vyskytuje výraz *koleda* (ve smyslu výslužka) či vypočítávání nejružnějších věcí, které Ježíšek dostal – *dvě kozičky, trochu mlíčka, beránka*. Dokonce i ti, kteří nic nemají, mu alespoň *zadudají, písně zazpívají* (Šottnerová, 2004, s. 106).

Samostatnou kapitolou jsou nové vánoční písně, které byly napsány v průběhu minulého století a určitým způsobem odrážejí současnou dobu a přeměnu Vánoc. Tyto nejmodernější koledy jsou více či méně obsahově vzdáleny starším klasickým koledám. Jedna z vánočních písní, která zůstává věrná duchovnímu rozjímání, a to po textové i po hudební stránce, je „Purpura“ Jiřího Suchého a Jiřího Šlitra. Zároveň je to však vánoční píseň jednoznačně moderní, nejen dobou, v níž vznikla, ale i tím, že se v ní nezpívá o zrození Ježíše, o spáse ani o daru, který tím byl Bohem lidstvu seslán.

*„Tiše a ochotně
purpura na plotně
voní, stále voní
nikdo si nevšímá,
jak život mění se v dým.*

Snad jenom v podkroví

*básníci bláhoví/ pro ni slzy roní
hrany jí odzvoni
rampouchem křišťálovým.*

*Slunce se vynoří,
hned však se k pohoří
skloní, rychle skloní
a pak se dostaví
dlouhá a pokojná noc.*

*Tiše a ochotně
purpura na plotně
voní, stále voní,
po ní k nám vklouzlo
to tajemné kouzlo Vánoc. “*

(Šottnerová, 2004, s. 116).

Druhým typem novodobé vánoční písně, která je již hodně odlišná od typických koled, je rozverná, dětmi oblíbená a poněkud znesvěcující píseň „Veselé Vánoce“ z pera textaře Zdeňka Borovce, zhudebněná Jaromírem Vomáčkou:

*„Vánoce, Vánoce přicházejí,
zpívejme, přátelé,
po roce Vánoce, Vánoce přicházejí,
šťastné a veselé.*

*Proč jen děda říct si nedá, tluče o stůl v předsíni
a pak, běda, marně hledá kapra pod skříní.
Naše teta peče léta na Vánoce vánočku,
nereptáme, aspoň máme něco pro kočku.*

R.

*Bez prskavek, tvrdil Slávek, na Štědrý den nelze být
a pak táta s minimaxem zavlažoval byt.
Tyhle ryby neměly by maso mítí samou kost,
říká táta vždy, když chvátá na pohotovost.*

R.

*Jednou v roce na Vánoce strejda housle popadne,
jeho vinou se z nich linou tóny záhadné.*

*Strejdu vida, děda přidá „Neseme vám noviny“,
čímž prakticky zničí vždycky večer rodinný.*

R.

*A když sní se, co je v míse, televizor pustíme,
v jizbě dusné všechno usne v blaženosti své.*

*Mně se taky klíží zraky, bylo toho trochu moc,
máme na rok na klid nárok, zas až do Vánoc.“*

(Šottnerová, 2004, s. 114).

Člověk si, lze předpokládat, k přepsaným textům vybavuje i melodie, ale i kdyby je neznal, je jasné, že se obě písně velmi liší. „Purpura“ je přemýšlivá, bilanční, to, že jde o vánoční píseň, určuje zdánlivě jen nálada, která z písně sálá. Ve skutečnosti je však píseň Vánocemi přímo definovaná, protože kdy jindy, než na Vánoce, se praží na plotně purpura? Naproti tomu rozpustilé a vtipné sloky písně „Veselé Vánoce“, umocněné veselou a skočnou hudbou, v sobě žádnou hloubavost neskrývají. Opravdu ne? Při pozornějším zkoumání textu se najednou vtip mění v ironii a jde vlastně o výsměch představě konzumního vnímání Vánoc, kde schází jakékoliv duchovno a jediným smyslem těchto svátku je nakoupit dárky, natáhnout se na gauč před televizí a pořádně se najíst.

2.2.2 Etymologie a význam některých pojmů souvisejících s Vánoci

Obsahem této kapitoly je etymologický rozbor patnácti pojmů, které byly vybrány na základě několika kritérií: především jsou zde představeny pojmy, na něž je zaměřena i výzkumná část této diplomové práce. Dále jsou zde pojmy, které zaznívají v koledách a vybraná slova, která se běžně asociují s Vánoci. Pojmy jsou řazeny abecedně.

O z latiny převzatém slovu *advent* byla zmínka již v první kapitole o náboženském významu Vánoc. V původní podobě zní toto slovo „adventus“ a znamená, jak již bylo řečeno, „příchod“ (Machek, 1968, s. 15).

Anděl vznikl z latinského „angelus“ (a to z řeckého „ángelos“) – „posel“. Odtud se tento výraz rozšířil do všech evropských jazyků. Je zde souvislost se slovem „evangelium“ –

„součást bible, v níž jsou popsány Kristovo žití a jeho skutky“ – „dobré poselství“ (Rejzek, 2001, s. 53).

Zmínka o původu a významu místního názvu *Betlém*, kde se narodil Ježíš, se nenachází ani v etymologickém slovníku Václava Machka, ani v díle Jiřího Rejzka. Podle článku v periodiku *Naše řeč* znamená název Betlém (hebrejsky „Bethlehem“) „dům chleba“, nebo „Bét-lechem“ – „dům (bohyně) Lachmu“ (Olivová-Nezbedová, 1999).

Jesličky, tedy zdobnělina substantiva „jesle“, je opět všeslovanské slovo. Protože jde o koryto, kam se zvířatům dává krmivo, vzniklo zřejmě odvozením od indoevropského kořene *ēd* – „jíst“ (Rejzek, 2001, s. 248). V kontextu Vánoc jsou jesličky považovány za Ježíškovu postýlku.

Jezulátka je deminutivum odvozené z latinského „Jesulus“, což je také deminutivum, asi nepřekvapí, že jména „Jesus“ – „Ježíš“. Jedná se tedy o latinskou verzi českého „Ježíška“. Podoba jména „Ježíš“ se k nám dostalo z latinského „Jesus“ přes řečtinu z hebrejského „Ješua“ (zkrácenina „Jehošua“). Význam jména zní „Bůh je spása“ (Rejzek, 2001, s. 249–250).

Jmelí, které se na Vánoce tradičně věší na lustry, je slovo pocházející nejspíš ze slovesného základu „em“ – „brát“, „chytat“ (odtud také již poněkud archaické „jmout“). Patrně jde o asociaci s vlastnostmi rostliny, neboť jmelí je cizopasník. Důvodem pro tento název může být také to, že z bobulek jmelí se vyráběl lep na ptáky (Rejzek, 2001, s. 252).

Slovo *koleda* či jemu podobné existuje ve všech slovanských jazycích. Významy jsou víceméně podobné našemu. Pochází z latinského „calendae“ – „první den v měsíci“. Původně byly tímto slovem označovány určité zvyky spojené se zimním slunovratem a církev později tento termín využila a přenesla jeho význam pro křesťanské tradice (Rejzek, 2001, s. 285). Zajímavé je, že slovo *koleda* má několik různých významů – *koleda* jako proces koledování, *koleda* jako dar nebo výslužka, která se při této slavnosti daruje/dostává a *koleda* jako skladba, která se při této slavnosti zpívá. Zdá se, že všechny smysly tohoto slova vznikly postupným přenášením významu slova, a že prvotním smyslem slova byla píseň. Na základě toho vzniklo označení *koleda* pro zpívání této písně u cizích domů a současně také označení obdržené výslužky také jako *koledy* (Lingea, 2011). Za zmínku stojí, že v současné době bývá sloveso „koledovat si“ vnímáno spíše

v lehce negativním smyslu, který dobře ilustruje výhružka: „ty si koleduješ!“ (o průšvih, o facku, o problémy...) (Rejzek, 2001, s. 285).

Původní význam slova *kometa* je opravdu poetický, latinské „*comēta*“ z řeckého „*komētēs*“ totiž znamená „mající dlouhé vlasy“ (Rejzek, 2001, s. 288).

Roztomile znějící slovo *rolnička* je zajímavé tím, že je výlučně české, v jiných jazycích se nevyskytuje. Jeho původ je nejasný. Možná, že pochází z německého „*Klingenrolle*“ – zvoneček (Rejzek, 2001, s. 544).

Spasitel podstatné jméno odvozené od slovesa „spasiti“, pochází z církevní slovanštiny. Toto vzniklo zřejmě díky první věrozvěstům, kteří se při překládání přiklonili k pojmům z pastýřského života a použili sloveso „pasti“, které znamená chránit, hlídat. Přidání „s“ na začátek slova učinilo, dá se říci, z nedokonavého vidu dokonavý („pasti“ – „chrániti“, „spasti – zachrániti“). Celé slovo je tudíž uměle vytvořené (Machek, 1968, s. 466).

Slovo *strast* se v mírných obměnách vyskytuje ve všech slovanských jazycích, přičemž všude má negativní význam (v češtině souvisí též se slovesem „ztratit“ – odtud jeho synonymum „postrádat“ (Rejzek, 2001, s. 605). Václav Machek navíc zmiňuje, že toto slovo může souviset s jihoslovanským „raditi“ – „pracovati“, a upozorňuje na zajímavý rým s opozitem „slast“ (Machek, 1968, s. 475).

Slovo *stvořitel*, odvozené od „stvořit“ a toto od „tvořit“ pochází z praslovanského „*tvoriti*“, které souviselo s „*tverti*“ – „uchopit“, „chytit“, „oplotit“, tedy ohraničit, dát něčemu tvar. Takto vzniklo „tvořit“ a posléze dokonavé „stvořit“. Není zde žádný církevní význam, neboť se jedná pouze o prostý popis toho, co Bůh udělal se světem (tj. že ho stvořil), a čím tím pádem tedy je – stvořitelem (Rejzek, 2001, s. 685).

Slovo *svatozár* se také nevyskytuje v publikaci Václava Machka, ale tentokrát ani v díle Jiřího Rejzka. V obou slovnících je nicméně zaznamenáno heslo „svatý“, kteréžto slovo celkem prozaicky souvisí se slovesem „slavit“. Jeho význam v pohanských dobách byl cosi jako „mocný“ – odtud například mužské královské jméno „Svatopluk“. Křesťané později učinili přenesením významu z tohoto slova synonymum latinského „*sancut*“ (Rejzek, 2001, s. 617).

Pojem *štedrovka* se opět nenachází ani v jednom z etymologických slovníků jako samostatné heslo, nicméně Václav Machek u hesla „štědrý“ (které dřív mělo spíše

negativní konotace, které souvisely s marnotratností a rozhazováním, ale později získalo jako antonymum lakomství význam „milosrdný“) podotýká, že na Moravě se výraz „šcedrovica“ ve smyslu „vánočka“ objevoval (Machek, 1968, s. 511–512). Samotné slovo „vánočka“ pak vzniklo jako složenina ze sousloví „vánoční houska“ (Machek, 1968, s. 555).

Původ slova *vigilie* je vzhledem k významu a souvislostem poměrně odhadnutelný – jedná se o původem latinské slovo „vigilia“ znamenající „bdění, stráž“. Je zajímavé, že souvisí patrně i s německým „wachen“ – „bdít“ a anglickým „wake“ – „probudit“ (Rejzek, 2001, s. 710). Vigiliu se také říkalo ve staré češtině „svatvečer“. Jde o noc v předvečer významného náboženského svátku. Je zajímavé, že Václav Machek se ve svém etymologickém slovníku o vigiliu nezmiňuje – patrně tkví vysvětlení v tom, že byl vydán za minulého režimu. Důvodem nemůže být řídkost tohoto výrazu, neboť v etymologickém slovníku Jiřího Rejzka se heslo „vigilie“ nachází.

2.3 Slovní zásoba a její vývoj

2.3.1 Dítě a slova

Ve své publikaci se Marie Čechová ptá: „*Prožívají také děti řeč svou i řeč přijímanou, nebo jen analogicky řeči užívají, napodobující své okolí?*“ (Čechová, 2012, s. 26). Na přelomu předminulého a minulého století zastávali didaktici Jan Mrazík a Antonín Janů názor, že dítě se učí pravidla mateřského jazyka pouze imitací učitele, aniž by samo přemýšlelo. Výsledek této nápodoby je zautomatizované používání řeči. Existuje však spousta příkladů, které dokazují, že to zřejmě není úplně pravda (Čechová, 2012). Pro důkazy toho, že dítě jazyk pasivně nepřijímá, ale naopak o něm při jeho osvojování důkladně přemýšlí, není třeba chodit daleko. Marie Čechová zmiňuje například to, že děti už okolo tří let z toho, co slyší, dokážou vybrat i slova, která nenesou význam (např. spojky, zájmena) a odlišit je od ostatních. V důsledku toho paradoxně vznikají zábavné situace, kdy dítě v běžném slově vynechá například „a“, protože spojka se mu do kontextu nehodí: „...*ten sfalt (asfalt) pálí...*“ (Čechová, 2012, s. 27).

Dalším častým problémem, s nímž se děti potýkají, je neznalost významu slova. Ta se může projevit dvojím způsobem: jednak je časté (a to i u dospělých, obzvlášť co se cizích slov týče), že se dítě domnívá, že smysl slova zná, ale přitom ho zaměňuje. Záměnu často způsobí podobnost slov, která dítě (případně často i dospělého) zmate. Nedávno se mi například stalo, že mi žák třetí třídy oznámil, že jejich paní učitelka je „prudérní.“ Nebylo to poprvé, co jsem se s tímto slovem užitým v nesprávném významu setkala, takže jsem pochopila, že má na mysli, že je paní učitelka popudlivá. Zkrátka, žakovským slangem řečeno, že „paní učitelka je z dětí zpruzená a často křičí.“ Druhý způsob neznalosti významu slova se týká obvykle spíše mladších dětí a spočívá v tom, že dítě zkrátka vůbec neví, co dané slovo znamená. To samozřejmě nemusí být problém, jednoduše se zeptá rodičů. Často se však tato neznalost týká slov, o nichž dítě tak nějak podvědomě tuší, že by se na ně ptát nemělo, že jsou jaksi tabu, případně rovnou ví, že jsou neslušná či vulgární, ale nezná jejich pravý význam (a pochopitelně by ho moc znát chtělo). Obvykle v takových případech zasvěťí dítě do významu poučenější spolužáci nebo kamarádi. Což není vždy nejvhodnější, neboť ani jejich představa o daném slově nemusí být úplně správná – na což opět navazuje začátek tohoto odstavce.

Velmi často dělá dětem zmatek v hlavě také to, že nejsou vždy schopny v mluvené řeči rozpoznat, kde jedno slovo končí a druhé začíná. Zvláště obtížné pro ně bývá rozlišit jednotlivá slova v písních. Někdy je to proto, že nutnost vměstnat slova do hudby působí násilně a rušivě a jde proti přirozené melodii jazyka, jindy je zkrátka text pro děti moc složitý, případně (zvlášť u koled a lidových písní) obsahuje dětem neznámé archaismy. Ostatně skoro každý má nějakou vzpomínku z dětství, kdy mu nebylo jasné, co to v tom textu vlastně je. Vtipně to shrnul redaktor časopisu ČiliChili, který tuto záležitost nazval „Syndrom Okybača“ (podle písničky *Beskyde, Beskyde*, v níž se zpívá „černooký bača“, vzhledem k melodii a moravské výslovnosti spíše „černó-oky bača“). Dalšími příklady, které nejsou vůbec ojedinělé, a nad nimiž si děti často lámou hlavy, jsou „to pūrko“ („Sekyra je za dva zlatý a topūrko za tolar“ z písně *Já do lesa nepojedu*) nebo „domalý jsi“, přičemž slovo „domalý“ si děti vykládají jako „ještě příliš malý“, „nedorostlý“ (*Ach synku, synku, doma-li jsi*) (Čechová, 2012, König, 2013).

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že dítě sice přijímá jazyk nápodobou, nicméně v případě, že mu nové poznatky nezapadají do již vytvořeného schématu, má tendenci si je upravovat

tak, aby mu dávaly smysl. Nelze tedy rozhodně říct, že by o jazyku vůbec nepřemýšlelo (Čechová, 2012).

To, že je dítě vůbec schopno naučit se používat řeč, souvisí se schopností představovat si něco (reálný předmět) na základě nějakého označení. Nemluvíme ještě zdaleka o schopnosti rozumět symbolům, jakými jsou písmena či čísla, protože v této fázi vývoje si malý člověk ještě nedokáže spojit například slovo „máma“ s grafickými znaky M, Á, M, A, nicméně v hlavě již má pod slyšeným slovem „máma“ obraz vlastní matky. Tato schopnost souvisí se sémiotickou funkcí. Pojem sémiotika je ve slovníku cizích slov vymezen takto: „*1. teorie zkoumající vlastnosti znaků (...)*“ (Linhart, 2007, s. 335). Sémiotická funkce se objevuje v **předoperačním stadiu** mentálního vývoje a umožňuje pracovat s představami, což dítě ještě nedokázalo v předcházejícím **období senzomotorickém**, tj. asi do dvou let (Piaget, Inhelder, 2014).

V předoperačním stadiu je dítě zdánlivě schopno vést dialog, ale ve skutečnosti ještě zcela nevnímá, co mu říká komunikační partner, soustředí se pouze na sebe a cílem jeho komunikace je něco sdělit, nikoliv něčemu naslouchat. Tato fáze vývoje přetrvává přibližně do šesti let, tedy do nástupu do školy, kdy už dítě dokáže vést klasický monolog a dostává se do **stadia konkrétních operací**, ve kterém setrvá přibližně do jedenácti až dvanácti let – tedy po celý první stupeň základní školy (Šebesta, 1999).

Jiné rozdělení stadií představuje například William Labov, který stejné věkové vymezení rozděluje do dvou stadií: **stadia základní gramatiky** (3 – 4 roky), kdy si dítě osvojí základní gramatická pravidla jazyka a významy slov, přičemž primární roli v jeho životě hrají rodiče, a navazujícího **stadia vernakulárního** (5-12 let), kdy je pro dítě nejdůležitějším úkolem socializace a sdílení životních událostí s vrstevníky (Šebesta, 1999).

2.3.2 Vývoj slovní zásoby

Slovní zásoba jazyka je souhrn všech slov, která v daném jazyce existují. Kromě toho má každý jednotlivec svou individuální slovní zásobu, která je daná počtem slov, která dotyčný zná. Tato se ještě dělí na aktivní slovní zásobu (zahrnující slova, která člověk běžně používá písmem i slovem) a pasivní slovní zásobu, do níž se počítají slova, kterým člověk sice rozumí, ale běžně je nepoužívá (Hauser, 1980).

Teorie kulturního kontextu mluví o tom, že vývoj slovní zásoby velmi ovlivňují tradice a kulturní zvyklosti (Šebesta, 1999). Největší vliv na malé děti mají samozřejmě rodiče a blízcí příbuzní, později učitelé v mateřské a základní škole. Ve školkovém a předškolním věku je slovní zásoba dětí určena tím, s čím se reálně setkávají – a protože se setkávají s obrovským množstvím věcí, velmi rychle pojmají mnoho slov.

Po nástupu do školy už sice nepřibývá tolik novot, a tudíž slovní zásoba dětí nenarůstá tak bouřlivě, ale zato se děti dostávají k odbornějším a specifitějším termínům, a to jak formálně – díky školní výuce, tak i díky individuálnímu výběru koníčků a zájmů. Kromě toho se školáci vyjadřují prostřednictvím složitějších vět a větných celků. Slovník prvostupňových dětí se také obohacuje prostřednictvím vrstevníků a velmi významnou, ač ne vždy kladnou roli v rozvoji slovní zásoby hrají též média. Vzhledem k socializaci se rozšiřuje i slovní zásoba týkající se vztahů a emocí a v rámci boje o místo na slunci ve školním kolektivu děti často používají svůj speciální žákovský slang (Langmeier, Krejčířová, 2006). To je důkazem, že už je pro ně mateřský jazyk natolik osvojený, že je příležitostí k jazykovým hrám a žertům.

Cíleně se slovní zásoba rozvíjí ve škole především v hodinách českého jazyka, jaksi bezděčně pak i ve všech ostatních předmětech, neboť každý obor má své názvosloví. Přestože na rozšiřování slovní zásoby je primárně zaměřená spíše komunikační a slohová výchova a hodiny vyhrazené na čtení a literární výchovu, i ta část mateřštiny, která je orientovaná na mluvnici, je dobrým východiskem pro rozšiřování slovní zásoby. Při výuce stavby slova žáci v průběhu druhého období prvního stupně zjišťují, že ke kořeni slova lze přidávat různé předponové i příponové části (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2013) a tím tvořit rozličná příbuzná slova (Langmeier, Krejčířová, 2006). To je ostatně základní způsob, jak v češtině vznikají slova – odvozování (Hauser, 1980).

Do jazykové výchovy na prvním stupni základní školy patří také cílená komparace významů slov, a to i slov vícevýznamových a slov podobného významu (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2013), což tříbí jazykový cit. V případě, že je tento cíl naplňován v duchu konstruktivistického vyučování a děti mají například k dispozici slovníky synonym apod., tato činnost také napomáhá k rozšíření slovní zásoby.

V oblasti čtení a literární výchovy je zřejmě potenciál pro obohacování slovníku jasný – ovšem nelze předpokládat, že pouhým čtením si žáci osvojují nová slova. V případě, že

daným slovům nerozumějí, hrozí jednak, že při čtení je zkratka přeskočí a dále jim zůstanou neznámá, nebo že se sice pokusí z kontextu jejich smysl odhadnout, ale tento odhad nemusí být správný (vizte minulou kapitolu, kde se píše o potížích, které děti při osvojování mateřštiny provázejí). Proto je na učiteli, aby předvídal, které výrazy v textu mohou být pro děti obtížné, a cíleně se na ně ptal a pomohl jejich význam objasnit (Tomková, Košťálová, 2007).

Stejně tak při výuce komunikace a slohu by měl učitel dbát na oceňování neotřelého vyjadřování žáků a pozitivně je motivovat k další tvorbě. Je pěkné, když děti zkoušejí vydávat vlastní třídní/školní časopis, přičemž inspiraci mohou brát z kvalitních oficiálně vycházejících dětských periodik, např. Pastelka (Pastelka: měsíčník do školy i na doma pro 5–8leté kluky a holky, 2014). Tím se nenásilně dostanou ke čtení a k rozšiřování slovní zásoby prostřednictvím různých říkanek, křížovek apod.

Existuje mnoho her, které umožní žákům ověřit si, jak na tom se slovní zásobou jsou, a pár her, pomocí nichž si mohou svou slovní zásobu rozšířit.

Co se týče velikosti slovní zásoby dětí mladšího školního věku, existují různé výzkumy, které se ne vždy úplně shodují. Závěry odborníků shrnují Josef Langmeier a Dana Krejčířová takto: „Hurlocková např. uvádí průměrný počet slov při vstupu do školy asi 20 000, v šesté třídě již 50 000 slov, ale rozdíly mezi dětmi jsou obrovské, a tak musíme počítat s tím, že jde vždy jen o hrubý odhad. (...) Příhoda (1963) uvádí starší studie svého spolupracovníka Divokého, který na základě zkoušky sestavené z výběru slovníku *Váši a Trávníčka* dospěl k následujícímu průměrnému počtu osvojených slov: děti sedmileté znají průměrně 18 633 slov, děti jedenáctileté znají průměrně 26 468 slov a děti patnáctileté znají průměrně 30 263 slov, tj. asi 70 % celkové zásoby slov obsažené ve slovníku.“ (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 123). Bohužel ani u jednoho autora není objasněno, co přesně je myšleno tím, že děti slovo „znají“, zda se například nejedná u Divokého pouze o aktivní složku slovní zásoby. Což by mohlo vysvětlit, proč je ve výzkumech Hurlockové a Divokého u zhruba jedenáctiletých dětí velký rozdíl.

Z osobní zkušenosti mohu říct, že jsem byla překvapená, jak mají děti okolo devíti, deseti let velkou zásobu cizích slov. A to nejen v oblasti výpočetních a komunikačních technologií, kde by se to snad dalo předpokládat. Asi je to tím, že jsou zvyklé sledovat televizi a pohybovat se na internetu, kde se cizí slova objevují běžně. Naopak slova,

o kterých by se dalo uvažovat jako o samozřejmých a používaných, někdy dělají nečekané problémy.

2.3.3 Idiomy v dětské slovní zásobě

Součástí slovní zásoby každého člověka jsou také idiomy, tedy různá rčení, přirovnání, pořekadla a přísloví založená obvykle na metaforách. Jejich znalost je podmíněná nejen kulturně (a proto jsou velmi často doslovně nepřeložitelné), ale i například dobově nebo sociálně. Otázka, do jaké míry jsou idiomy neboli frazémy (tato dvě slova budiž pro potřeby této práce považována za synonymní) přirozenou součástí dětské slovní zásoby, je poměrně zajímavá. Jak totiž popisuje Marie Čechová, přestože odborníci (např. Václav Příhoda) hovoří o tom, že metaforickým vyjádřením začínají děti rozumět až okolo čtrnáctého až patnáctého roku, školní praxe naznačuje, že děti jsou schopné frazémy chápat již mnohem dříve. Více než na čemkoliv jiném to samozřejmě záleží na tom, o jaký frazém se jedná (Čechová, 2012).

Dá se předpokládat, že kromě nejjednodušších přirovnání, která znají již děti v prvních třídách, má smysl zkoumat dětské porozumění frazémům nejdříve na přelomu prvního a druhého stupně základní školy.

V roce 1984, po prostudování dostupné odborné literatury, uskutečnila Marie Čechová výzkum, jehož cílem bylo zjistit, jak mládež zná a používá různé frazémy. *„Písemná zkouška obsahovala různé typy frazémů: rčení, pořekadla, pranostiky a přísloví. Zjišťovala znalost, porozumění, rozsah i schopnost využívání frazému v textu. K tomu bylo využito různých způsobů práce: doplňování pravé strany přirovnání, uvádění synonymních frazeologických jednotek, dále rčení obsahující daný výraz, výklad frazémů, porovnávání významu předložených frazeologických jednotek, volné uvádění pranostik a přísloví, užití frazémů v textu.“* (Čechová, 2012, s. 107).

Výzkumu se účastnili jednak mladší žáci (v tomto případě jsou tím vzhledem k výše řečenému myšleni žáci druhého stupně ZŠ), jednak středoškolská mládež (a to jak studenti gymnázií a středních škol, tak i učni různých učilišť). Z výsledků výzkumu vyplynulo, že v případě doplňování přirovnání se mezi mladšími a staršími dětmi nevyskytly větší rozdíly, i když mladší děti obvykle volily konkrétnější přirovnání z oblastí, která jim jsou blízká (např. zvířecí přirovnání).

Problém u mladších žáků byl, když měli vysvětlit poněkud sofistikovanější frazémy, neboť většina z nich ještě nevkročila do stadia abstraktního myšlení. Také archaické výrazy jako součásti frazému činily mladším dětem potíže.

Většina dětí si poradila s úkolem uvést pranostiku, ale na druhou stranu se vyskytly i takové, které význam pranostiky jako rčení týkajícího se počasí či roční doby neznaly a zaměňovaly je s obyčejnými příslovkami.

Úkol dopsat do textu hodící se frazémy byl víceméně stejně náročný pro mladší i starší žáky, a to jak proto, že žáci měli problém vůbec úkol pochopit, tak i proto, že často nenacházeli vhodnou frazeologickou jednotku.

Je zajímavé, že když měly děti uvést jakýkoliv méně známý frazém, činilo to potíže spíše starším dětem. Podle Čechové to však může souviset jednak s tím, že na základní škole už v té době byla frazémům věnována soustavná pozornost, jednak s tím, že mladší děti jednají obvykle bezprostředněji a méně využívají autocenzury.

Výsledky výzkumu jsou shrnuty takto: *„Potvrdily se rozdíly v chápání významu frazému podle věku žáků, avšak ne v plném rozsahu a nikoli u přirovnání. Odhaleny byly značné individuální rozdíly v jejich chápání i v rozsahu znalostí. Projevilo se i to, že pro část žáků je užívání frazeologie méně obvyklé.“* (Čechová, 2012, s. 113).

Po necelých dvaceti letech, v letech 2001–2003, se celý výzkum opakoval. Vzorek respondentů byl menší než v osmdesátých letech, zato však byli do výzkumu zařazeni i studenti vysokých škol.

Stejně jako u prvního výzkumu, ani v tomto případě nebylo pro děti bez ohledu na věk obtížné doplnit přirovnání. Autoři studie to zdůvodňují tím, že přirovnání jsou v řeči již od raného věku pevně zakotvena a bývají velmi názorná, tudíž pochopitelná i pro děti ve fázi konkrétního myšlení (Čechová, 2012).

Úkol doplnit text přiměřenými frazémy byl pro žáky stejně složitý jako o dvacet let dříve.

Je zajímavé, že přestože pranostiky nejsou součástí výuky českého jazyka, stále si s nimi mnoho žáků dokázalo poradit. Podle autorů to může být částečně i díky vlivu médií, které se tradičními pranostikami často zabývají.

Z výsledků výzkumu je patrné, že některé frazémy, jejichž význam byl v prvním výzkumu mnoha dětem jasný, patřily o dvacet let později již mezi neznámé. Na druhou stranu se vyskytlo mnoho nových frazémů, a to jak v dotaznících mladších žáků („*I ten nejlepší jezdec někdy spadne, I moudrý se mýlí sedmkrát týdně, Hod' srdce přes překážku a kůň za ním skočí*“), tak i studentů („*Můžeš mě houpat, ale točit ne; Jsem jako namrzlé okno; Nedělej zagorku; Od čeho máš oči? Aby sis je vymáchal v moči?*“) (Čechová, 2012, s. 118).

V minulém výzkumu uváděli autoři, že se u starších žáků (zřejmě spolu se studem či jen leností namáhat mozek) objevila větší míra autocenzury, v novém tisíciletí však mnoho dětí v pubertálním a adolescentním věku příliš sebekritiky neprojevalo a nebály se vyjít na světlo i s vulgaritami („*Cigareta ranní podporuje sraní*“) (Čechová, 2012, s. 118).

Autoři výzkumu dospěli k závěru, že přestože nemalá část tradičních českých frazémů je již dětem neznámá (zvláště se to týká těch, které souvisejí s historickými událostmi), běžně používaná rčení, přirovnání a pořekadla jim cizí nejsou. Navíc neustále vznikají nové frazémy, v reakci na vývoj společnosti. Co se týče věku dětí, sice se potvrdily rozdíly mezi mladšími a staršími žáky, ale ne vždy podle předpokladů. Žákům základních škol se například kupodivu dařilo lépe zasadit vhodný frazém do daného textu, než vysokoškolákům. Potřebu uchování frazémů jako tradičního jazykového dědictví, která ze studie vyplynula, podpořili autoři následně zpracováním řady učebnic českého jazyka (Čechová, 2012).

3 Vlastní výzkum

V této kapitole jsou vymezeny cíle výzkumu, formulovány jeho předpoklady, charakterizován výzkumný vzorek a popsány použité metody. Dále jsou zde představeny, shrnuty a interpretovány výsledky výzkumu.

3.1 Vymezení cíle a formulace předpokladů

3.1.1 Cíle výzkumu

Cílem výzkumu je zjistit, která slova spojená s Vánoci dokážou děti mladšího školního věku vysvětlit, tedy která slova spojená s Vánoci aktivně znají.

Vzhledem ke zvolené metodě se předpokládá, že různé děti prokáží různou hloubku porozumění daným pojmům. I reflexe těchto rozdílů je cílem práce.

Výběru deseti slov, která byla dětem předložena, předcházela pilotáž, již se zúčastnilo osm dětí ve věku 9 – 13 let. Na základě této pilotáže bylo vyřazeno například slovo „neviňátko“, které se ukázalo být příliš zobecnitelné (zřejmě vlivem rodičovské fráze: „*Netvař se jako neviňátko!*“), a bylo nahrazeno konkrétnějším „Jezulátkem“. Otázkou bylo, zda vybrat do dotazníku slovo „spasitel“, či „anděl“ – rozhodlo nakonec to, že „spasitel“ může přinést zajímavější výsledky, protože s „andělem“ většina dětí přirozeně operovala při popisu „svatozáře“, tudíž měl na rozdíl od „spasitele“ v představách dětí zřejmě zcela jasnou podobu. Zbylá slova byla ponechána, protože bylo ověřeno, že poskytují dostatek volnosti k individuálnímu vyjádření a zároveň lze posuzovat správnost jejich výkladu.

Při sestavování dotazníku bylo jasné, že musí obsahovat jak – z mého pohledu – jednoznačné a dětem známé pojmy (kometa, koleda, jesličky, Betlém, Jezulátko), tak i slova, nad jejichž popisem budou děti muset trochu zapřemýšlet (spasitel, svatozář, advent) a slova, která nepatří do té nejzprofanovanější slovní zásoby Vánoc (vigilie, štedrovka). Slova byla seřazena tak, aby pokud možno dotazník děti neodradil, tedy aby začínal těmi, které jsem považovala za snadnější, a zároveň těmi jednoduššími končil

(protože se dá předpokládat, že vysvětlování pojmů děti rychle znají). Konkrétní seřazení položek dotazníku vizte v příloze.

Je důležité zmínit, že u slova „Betlém“ jsou jako správné posuzovány dva druhy odpovědí, u slov „koleda“ tři a u „jesliček“ pak dokonce čtyři. Tento fakt je podrobněji rozebrán v kapitole prezentující výsledky výzkumu.

3.1.2 Předpoklady

- 1) Děti navštěvující církevní školu znají význam slova vigilie.
- 2) Ve znalosti slov spojených s Vánoci nebudou velké rozdíly mezi chlapci a dívkami.
- 3) Ve znalosti slov spojených s Vánoci nebudou velké rozdíly mezi žáky čtvrtých a pátých tříd ZŠ.

První předpoklad jsem vyslovila na základě vědomí, že žáci církevních škol mají jako součást školního vzdělávacího plánu hodiny náboženství, při nichž by se mohli o slově „vigilie“ doslechnout.

Druhý předpoklad vychází z mého názoru, že Vánoce nejsou svátky, které by kladly odlišné nároky na muže a ženy/chlapce a dívky, jinak řečeno, nenesou ve své základní podobě břemeno genderových stereotypů (jak je tomu například u Velikonoc). Proto nepředpokládám ani u jednoho pohlaví výrazně větší přehled v pojmech, které se Vánoc týkají.

Třetí vyslovený předpoklad navazuje na teoretickou část práce, v níž zaznělo, že Vánoce jsou v posledních desítkách let považovány za svátky slavené především pro radost dětí. Z tohoto důvodu předpokládám, že slovní zásoba týkající se Vánoc se buduje v rodině i státních institucích (mateřských a základních školách) už od raného věku a právě v období mezi čtvrtou a pátou třídou nedochází k jejímu výraznému rozšiřování.

3.2 Charakteristika a popis výběrového souboru

Dotazníkové šetření bylo provedeno ve čtvrtých a pátých třídách vybraných základních školách v období prosinec 2014 – leden 2015. Jedna ze škol, kde proběhl výzkum, byla

církevní. Celkem vyplnilo dotazník 62 žáků, 36 dívek a 26 chlapců. Následující tabulky blíže ilustrují rozložení respondentů:

Tabulka 1: Počet dívek a chlapců. Zdroj: autorka

	Počet respondentů
Dívky	36
Chlapci	26
Celkem	62

Tabulka 2: Věkové rozložení dětí. Zdroj: autorka

	9 – 10 let	11 – 12 let
Dívky	27	9
Chlapci	17	9
Celkem	44	18

Tabulka 3: Počet dětí ze státní a z církevní školy. Zdroj: autorka

	Státní škola	Církevní škola
Dívky	32	4
Chlapci	19	7
Celkem	51	11

3.3 Metoda výzkumu

Jako výzkumná metoda byl zvolen dotazník v podobě deseti položek – deseti pojmů, přičemž pod každý pojem měli žáci za úkol napsat vlastními slovy význam daného slova.

Protože částečně probíhalo dotazníkové šetření i po Vánocích, byly připraveny dva typy dotazníku (vizte přílohu).

Dětem bylo předem sděleno, že v případě, že určité slovo nebudou znát, mají ho buď zkusit odhadnout, nebo přeskočit.

Je nutno také počítat s tím, že děti některá slova pasivně znají, nicméně nedovedou je uspokojivě definovat. Otázkou je, nakolik pak může být jejich povědomí o významu pojmu považováno za jeho znalost.

Z těchto důvodů byly pro vyhodnocení výzkumu odpovědi dětí zařazovány do čtyř kategorií, které jsou blíže popsány v kapitole prezentující výsledky výzkumu.

Dále byly odpovědi vyhodnoceny na základě proměnných (věk, pohlaví, zaměření školy).

Zvažovala jsem, zda vyhodnotit dotazníky i na základě toho, zda bydlí dané dítě na vesnici, nebo ve městě, ale vzhledem k tomu, že nakonec proběhlo dotazníkové šetření na pěti pražských školách a na jedné škole v Sezimově Ústí, tedy naprostá většina dětí pochází z měst, ukázala se tato proměnná jako zbytečná.

Stejně tak nebylo třeba brát v potaz to, že několik dětí účastnících se výzkumu pocházejí z cizí země, neboť z jejich odpovědí bylo patrné, že jsou již s českými Vánoci obeznámeny stejně jako jejich vrstevníci, kteří se narodili v České republice.

3.4 Výsledky výzkumu a jejich interpretace

Odpovědi dětí byly vyhodnocovány pomocí rozdělení do čtyř kategorií:

- 1) zcela správné vysvětlení**
- 2) částečně správné vysvětlení/neúplné vysvětlení**
- 3) nesprávné vysvětlení**
- 4) bez vysvětlení**

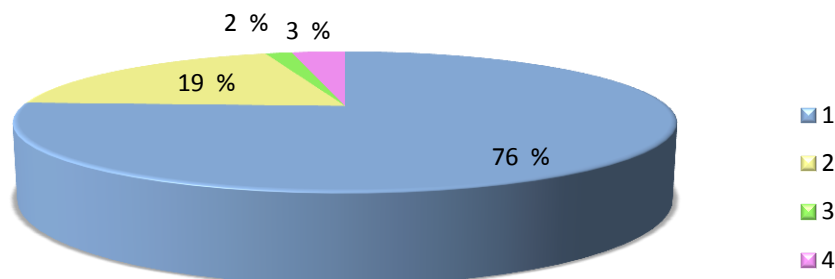
V první části prezentace výsledků výzkumu je u každé položky z dotazníku vložený graf, který znázorňuje procentuální rozložení celkové znalosti daného pojmu. Následují grafy zabývající se nejznámějšími a nejméně známými slovy spojenými s Vánoci. Dále jsou

předloženy grafy srovnávající znalosti chlapců a dívek a grafy ilustrující případné rozdíly mezi dětmi ve věku 9 – 10 let a ve věku 11 – 12 let a mezi dětmi ze státní a z církevní školy.

3.4.1 Celkové znalosti daných slov vyjádřené v procentech

Koleda

Celková znalost slova "KOLEDA"

Graf 1: Celková znalost slova "KOLEDA". Zdroj: autorka

Již dříve jsem zmínila, že za správné jsou u této položky považovány tři druhy vysvětlení. A to jednak koleda jako vánoční píseň a jednak koleda jako zvyk obcházet domy a koledovat – zpívat a očekávat výslužku. Ve dvou dotaznících byly dokonce zaznamenány oba tyto významy. Třetí správné vysvětlení je, že koleda je ona výslužka, již člověk získá koledováním, nicméně to se v žádném dotazníku nevyskytlo.

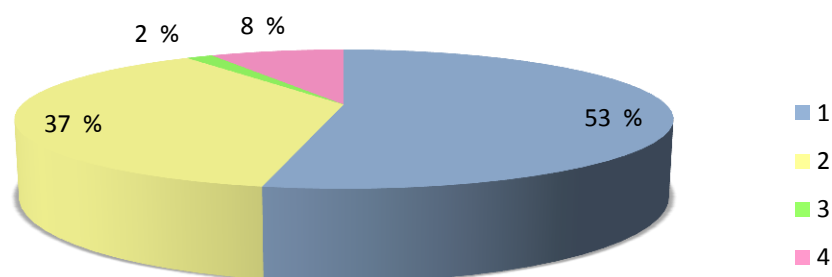
Jako zcela správné byly tedy vyhodnoceny odpovědi, že koleda je *vánoční píseň/píseň související s Vánoci/píseň s vánoční tematikou/píseň, která se zpívá o Vánocích/píseň, která je o Ježíši Kristu* apod. (v tomto duchu odpovědělo 43 dětí), případně že koleda je *zpívání vánočních písní/chození pro bonbony koledovat* apod. (v tomto smyslu odpovědělo 6 dětí). Ve dvou případech byla uvedena obě vysvětlení.

Za částečně správné byly uznány nedostatečné charakteristiky typu *písnička, píseň, zpívá se*, ne už však vysvětlení *jakákoliv písnička*, které bylo zařazeno mezi nesprávná.

Podle očekávání bylo slovo koleda vůbec nejznámějším slovem spojeným s Vánocemi, zcela správně jej vysvětlily více než tři čtvrtiny dětí.

Betlém

Celková znalost slova "BETLÉM"

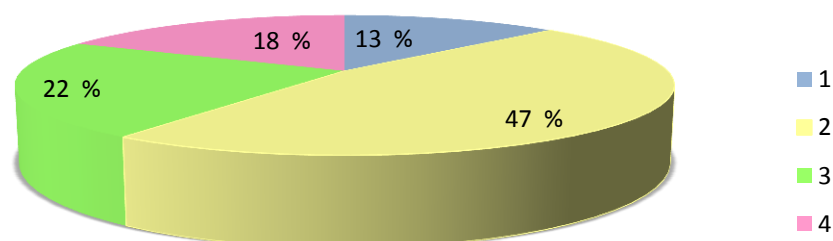
Graf 2: Celková znalost slova "BETLÉM". Zdroj: autorka

Také v tomto případě přichází v úvahu dva správné výklady významu slova. Vzhledem k tomu, že slovo stojí v dotazníku izolovaně, nemohly děti z kontextu pochopit, zda se jedná o Betlém (město v Izraeli, kde se narodil Ježíš Kristus), nebo betlém (figurky z libovolného materiálu znázorňující scénu narození Ježíše Krista, které se staví v kostelech, na veřejných místech i v domácnostech). V mnoha případech děti (zřejmě pod vlivem znázorňování Ježíšova narození právě pomocí betlémů) popisovaly Betlém jako *dům/chlív, kde se narodil Ježíšek*. Takové odpovědi byly vyhodnoceny jako částečně správné. Za zcela správná byla uznána vysvětlení např. *město v Izraeli, kde se narodil Ježíš/místo, kde přišel Ježíš na svět* apod. (30 odpovědí), případně odpovědi druhého typu *dřevěné postavičky, kde je osel, Marie, Ježíšek* apod (3 odpovědi). I v tomto případě se zřídka vyskytl někdo, kdo popsal Betlém i betlém.

Znalost tohoto slova byla také značná, prokázala ji více než polovina dětí. Avšak častěji než v případě koledy se vyskytla vysvětlení, která nebyla zcela přesná.

Jesličky

Celková znalost slova "JESLIČKY"

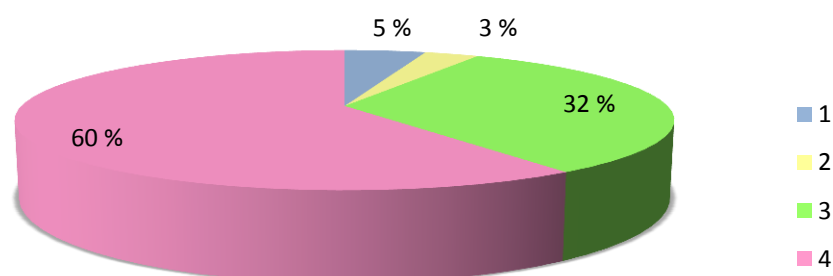

Graf 3: Celková znalost slova "JESLIČKY". Zdroj: autorka

V případě jesliček jsou správná vysvětlení dokonce hned čtyři. Kupodivu se totiž objevilo ve čtyřech dotaznících i neočekávané osvětlení *školka pro velmi malé děti*, ovšem často až jako druhý význam slova. Částečně správný popis *kolébka* udalo velké množství dětí, ale plně uznáno to bylo pouze v případě, že byly jesličky označeny konkrétně za *kolébku/postýlku pro Ježíška* (to se vyskytlo ve třech dotaznících). Vysvětlení *dětská postýlka/nábytek pro mimina* apod. byla vyhodnocena jako nesprávná. Na původní smysl slova, *krmelec*, si vzpomněly dvě děti. Párkrát se objevilo (nedostačující) vysvětlení typu *je v tom seno*. Ostatně často se (i u jiných slov) stávalo, že děti nebyly schopny pojem definovat jinak, než popisem: co se s tím dělá, případně frází „to je když/jakoby...“. Čtvrtým, posledním uznaným typem odpovědi, byl zřídka se objevující *betlém* (tři případy). Jak lze z grafu vyčíst, téměř polovina dětí byla schopna vysvětlit tento pojem pouze částečně, přičemž zcela správných odpovědí bylo méně, než nesprávných či vynechaných. Je zřejmé, že jesličky nepatří mezi slova, o nichž mají děti přesnou a jasnou představu.

Štědrovka

Celková znalost slova "ŠTĚDROVKA"

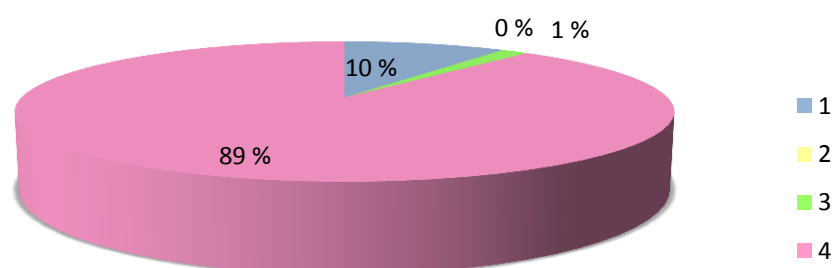

Graf 4: Celková znalost slova "ŠTĚDROVKA". Zdroj: autorka

Že s nářečním slovem štědrovka bude potíž, to se dalo předpokládat. Většina dětí slovo neznala, ale velice často (téměř ve třetině případů) odhadovaly, že se jedná o *štědrovečerní večeři* (zřejmě kvůli podobně znějící části slova odkazující na štědrost). Některé děti se nechaly zmást štědrostí ještě více a považovaly tento pojem za označení *dárku*. Za částečně správný byl považován obecný tip *jídlo*, do tipování se však pustila jen zanedbatelná tři procenta dětí. Správný význam slova, totiž že štědrovka je *vánočka*, byl zaznamenán pouze výjimečně.

Vigilie

Celková znalost slova "VIGILIE"

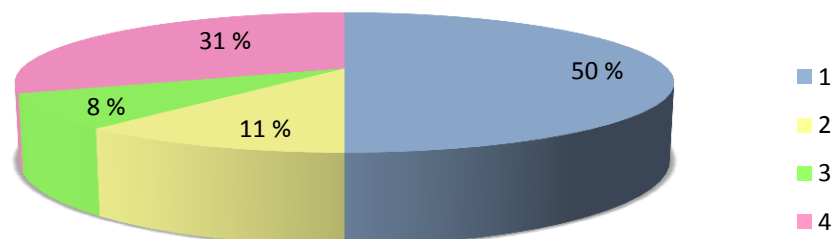

Graf 5: Celková znalost slova "VIGILIE". Zdroj: autorka

Zákeřné slovo vigilie bylo do dotazníku zařazeno s jasným cílem zjistit, zda žáci církevní školy prokážou hlubší znalost slov spojených s Vánoci, než žáci navštěvující školy státní. Je ovšem fakt, že přestože většina zvolených pojmů vychází z křesťanství, jsou to slova, která postupem času natolik pronikla do necírkevního prožívání Vánoc, že jejich náboženský rozměr není tak zásadní, jako v případě tohoto slova. Správný význam vigilie, tedy *mše v předvečer významného svátku*, se podle očekávání objevil pouze v pár případech, ovšem kupodivu nejen v odpovědích žáků církevní školy. Je pochopitelné, že se neobjevila žádná částečně správná odpověď, nebo jde o pojem typu „víš-nevíš“. Sympatické je, že se někdo pokusil o tip (*město*), přestože evidentně netušil, co dané slovo znamená. Je to důkaz toho, že pro dané dítě nebyl dotazník stresujícím testem, nýbrž příležitostí k hravému hádání významu neznámého slova.

Spasitel

Celková znalost slova "SPASITEL"

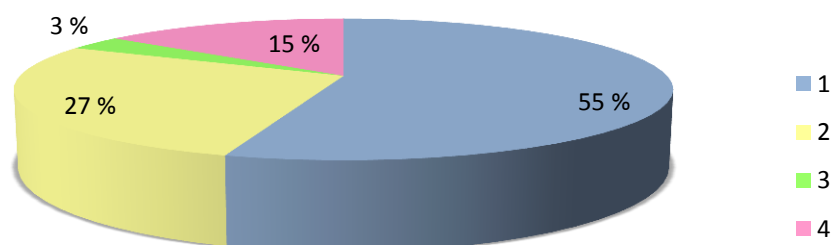
Graf 6: Celková znalost slova "SPASITEL". Zdroj: autorka

Tato položka umožňuje poměrně široké spektrum správných vysvětlení. Je zajímavé, že většina dětí volila podobný způsob osvětlení – *člověk, který zachrání svět/člověk, který nám pomůže a zachrání nás*. Několikrát se v dotaznících objevil i konkrétní výklad *Ježíš*, a to nejen u dětí navštěvujících církevní školu. Padesát procent zcela správných odpovědí, tedy přesně polovinu, lze vzhledem ke složitosti slova považovat za úspěch. Je možné se domnívat, že mnohokrát (téměř ve třetině dotazníků) byla tato položka vynechána z důvodu pouze pasivní znalosti slova, tedy proto, že děti slovo znají, ale neumějí ho vysvětlit. I to bylo ostatně několikrát zaznamenáno – *slyšel(a) jsem to, ale nevím, jak to popsat* – což bylo při vyhodnocování považováno za vynechanou odpověď. Za částečně správné vysvětlení bylo považováno několikrát se opakující *bůh/Bůh*.

V rámci jednoho ročníku se několikrát objevila evidentní recese spočívající v odpovědi, že se jedná o *psa z amerického kresleného seriálu Simpsonovi*. Jakkoliv je tato odpověď ve své podstatě správná, do statistiky byla zařazena jako nesprávná, protože znalost slova v této konotaci nebyla předmětem zkoumání.

Svatozář

Celková znalost slova "SVATOZÁŘ"

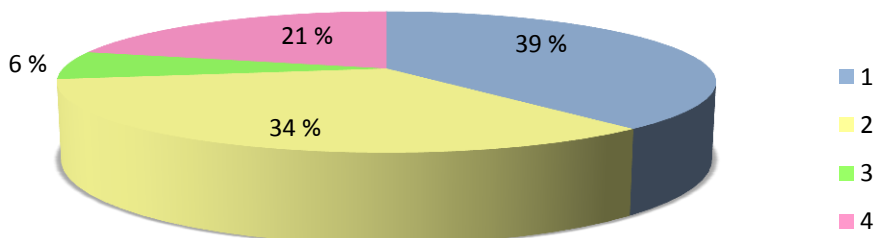

Graf 7: Celková znalost slova "SVATOZÁŘ". Zdroj: autorka

U slova svatozář byly za zcela postačující charakteristiky brány takové, ve kterých děti psaly o *zlatém kroužku nad hlavami svatých/záři, která označuje anděly* apod. Takových odpovědí bylo více než padesát procent, což činí toto slovo jedním z těch dětem známějších. Někdy se vyskytly nepřesné formulace, např. *je to zlatý kruh, který nosí svatí*, což naznačuje, že v představě daných dětí je svatozář něčím snímatelným, snad čímsi na způsob odznaku. V takových případech byly odpovědi posuzovány individuálně podle míry nepřesnosti buď jako správné, nebo jako částečně správné. Částečně správné/neúplné odpovědi se objevily v dotaznících více než čtvrtiny dětí. Vyloženě nesprávné vysvětlení se objevilo výjimečně a ani procento dětí, které položku vynechaly, nebylo velké.

Advent

Celková znalost slova "ADVENT"

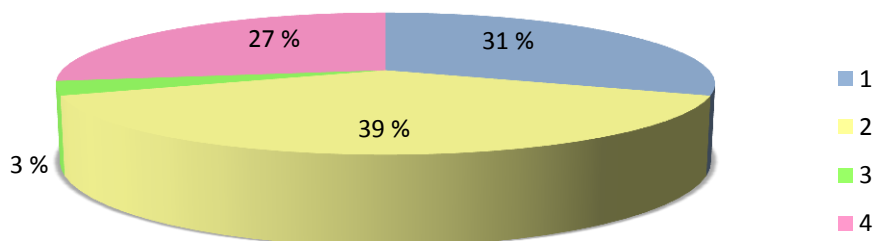

Graf 8: Celková znalost slova "ADVENT ". Zdroj: autorka

Advent je slovo, o němž děti zpravidla slýchají i ve škole. Přesto pro ně nebylo zcela snadné popsat ho, aniž by vynechaly důležitá fakta. Obvykle si vypomáhaly adventním věncem a vysvětlovaly tento pojem jako *dobu do Vánoc, každou neděli se zapálí jedna svíčka a čtvrtá svíčka se zapálí na Vánoce*, někdy se objevilo stručné a dostačující *čtyřtýdenní příprava na Vánoce*. Často byla však vysvětlení neúplná, děti např. psaly *čekání na Ježíška/nuda než přijde Ježíšek/chystání Vánoc*. O souvislosti s významem původem latinského slova advent, tedy že jde o *čtyři týdny čekání na příchod Ježíše/Ježíška*, se zmínil jen málokdo. V případě, že by se třetí a čtvrtá kategorie sloučila (což de facto lze, neboť do důsledku vzato – čtvrtá kategorie je podkategorií třetí), dalo by se říci, že je obsazení tohoto pojmu ve všech kategoriích poměrně vyrovnané. Těsně, ale stále nejpočetnější je však kategorie 1, tedy nejvíce vysvětlení bylo zcela správných.

Jezulátko

Celková znalost slova "JEZULÁTKO"

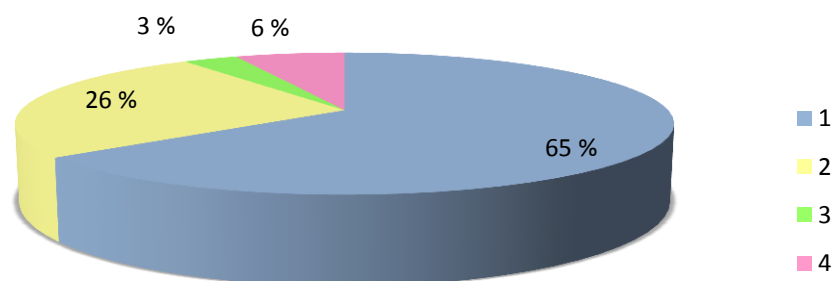

Graf 9: Celková znalost slova "JEZULÁTKO". Zdroj: autorka

Také u Jezulátka jsou kategorie plus mínus vyrovnané, ale na rozdíl od předchozího pojmu zde nemá největší obsazení kategorie 1. Je poměrně překvapivé, že výklad tohoto slova dost dětí přeskočilo. Za správné vysvětlení byly považovány varianty *Ježíšek/malý Ježíš Kristus* apod. Jako částečně správné bylo vyhodnocováno vysvětlení *Ježíš*, u něhož chybělo pochopení, že se jedná o malé dítě, a také příliš obecné *miminko/malé dítě*, což naznačuje, že dotyčný sice naopak reflektuje zdobnělinu jména, ale nepřisuzuje ji konkrétní osobě, jak by bylo správné. Jen málo dětí se pokusilo o odpověď, aniž by znalo význam slova, ale někdo přece. Až dojemně působil například pokus o vysvětlení *podle mě jezulátko je ovečka*.

Kometa

Celková znalost slova "KOMETA"

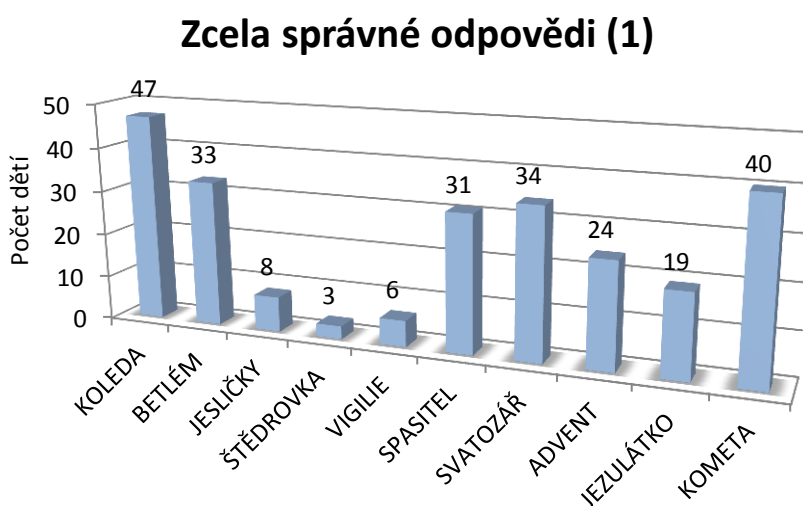
Graf 10: Celková znalost slova "KOMETA". Zdroj: autorka

Spolu s koledou byla kometa pro děti nejjednodušeji definovatelným slovem, jeho význam plně správně popsaly více než tři pětiny dětí. Obvykle se vyskytovala vysvětlení jako *letící hvězda/hvězda s ocasem/padající hvězda*. Několikrát byly zaznamenány i sofistikovanější výklady, např. *hvězda, která ukazovala cestu k Betlému/hvězda, díky níž lidé našli místo, kde se narodil Ježíšek* apod. Důvodem k vyhodnocení odpovědí jako pouze částečně správných byla většinou neúplnost popisu – která se vyskytovala zhruba ve čtvrtině případů – a v němž byla kometa definována pouze slovem *hvězda* a chyběla její charakteristika, ať už vzhledová (má ocas) nebo významová (ukazuje cestu k místu, kde se narodil Ježíšek). U některých dětí byl patrný už i vliv studia, takže se několikrát objevila téměř odborná definice komety – *kus ledu a prachu letící Vesmírem*. Na druhou stranu u některých se snaha o vědecký náhled na věc střetla s nedostatečnou znalostí problematiky: *kometa je meteorit*.

3.4.2 Přehled odpovědí podle kategorií (1, 2, 3, 4)

V této části jsou rozebrány výsledky výzkumu z hlediska nejznámějších a nejméně známých slov. Přehled je uspořádán tak, že byly vyhodnoceny zvlášť do čtyř grafů všechny zcela správné odpovědi dětí (1), všechny částečně správné/neúplné odpovědi dětí (2), všechny nesprávné odpovědi dětí (3) a všechny chybějící odpovědi dětí (4).

Výsledky nejsou tentokrát převedeny na procenta, nýbrž ukazují přesný počet dětí, jež to které slovo vysvětlily na dané úrovni. U každého grafu je věnována pozornost třem nejvíce zastoupeným slovům.

Graf 11: Zcela správné odpovědi. Zdroj: autorka

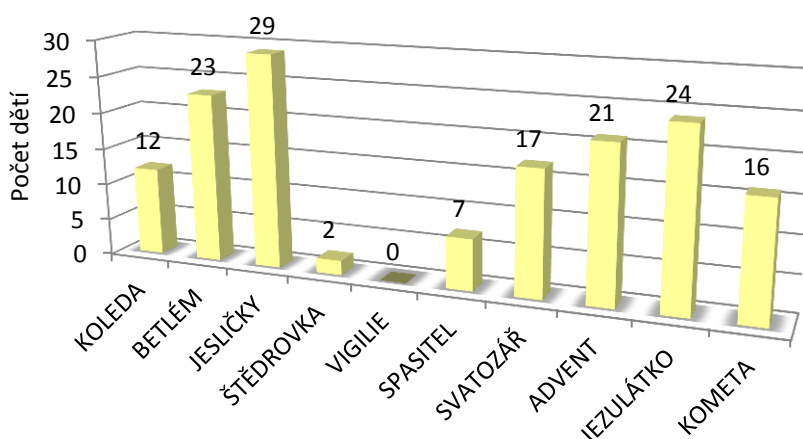
Jak je patrné z grafu, nejlépe děti znají a umějí popsat slovo *koleda*. Lze se domnívat, že je to proto, že se s tímto slovem setkávají nejen izolovaně, ale i v konkrétním kontextu; tj. že když například slyší: „Pojďme si zazpívat koledy,“ je zcela jasné, co přesně bude obsahem písni, které zazní. Na základě znalosti těchto obsahů je pro děti evidentně poměrně snadné vyvodit přesný popis slova *koleda*.

Stejným způsobem je možno odůvodnit i velkou úspěšnost slova *kometa*. Opět se jedná o velmi jasně představitelnou věc, kterou je navíc snadné nakreslit či vyrobit (z papíru, z hlíny apod.), čemuž se děti často věnují již od školky v rámci výtvarných aktivit.

Třetím nejčastěji zcela správně vysvětleným pojem je možná poněkud překvapivě *svatozář*. Přestože se jedná o slovo, jež je spjata s náboženstvím, důvod jeho znalosti může

být obdobný jako u koledy a komety – svatozáře znají děti z obrazů a jejich tvar a barva z nich činí cosi, co lze popsat celkem snadno a především jednoznačně.

Částečně správné/neúplné odpovědi (2)

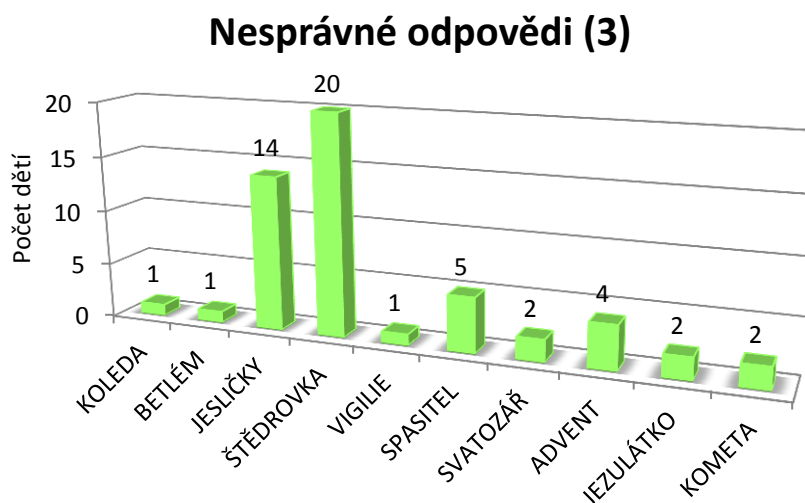
Graf 12: Částečně správné/neúplné odpovědi. Zdroj: autorka

Největším počtem vysvětlení částečně správných/neúplných se pyšní slovo *jesličky*. Již výše bylo naznačeno, v čem děti při popisu nejčastěji chybovaly: povědomí o tom, že do jesliček byl po narození Ježíšek položen, vedlo často ke zobecnění – jesličky jsou tak v představách mnoha dětí kolébkou, nikoliv krmelcem, který Panna Maria z nouze coby kolébku použila. Ale je také možné, že děti si původní účel jesliček uvědomují, nicméně kvůli kontextu dotazníku jej pominuly a přizpůsobily popis slova tomu, o čem si myslely, že je po nich požadováno.

Druhým slovem, u něhož děti nejčastěji prokázaly částečnou znalost, je *jezulátko*. Dá se předpokládat, že se jedná prakticky o stejný případ jako zmiňované jesličky. V jejich vnímání je Jezulátko jakožto malý Ježíšek často zobecněné na jakékoliv miminko v plenkách. Objevilo se i pár opačných případů, kdy naopak děti nerespektovaly deminutivní formu, která v tomto případě dává slovu význam, a označovaly za Jezulátko Ježíše.

Také u slova *Betlém/betlém* jde o celkem zřejmé přenesení významu slova. Děti ve většině případů zaměňovaly Betlém jako město s betlémem jako znázorněním Ježíšova narození a z jejich vysvětlení pak vyplynul jakýsi hybrid – Betlém/betlém jako chlív/stáj/statek/chatrč, v níž přišel Ježíš na svět. Je dost možné, že některé děti neobratným vyjádřením chtěly popsat betlém, jaký znají z výstav, z kostelů či z domova,

ale jak bylo zmíněno v úvodu praktické části této práce – neschopnost přesné definice je považována za ne zcela uspokojivou znalost daného slova.

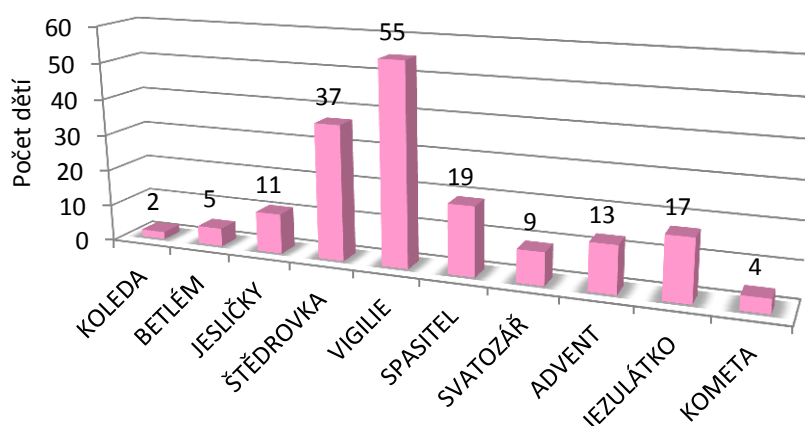
Graf 13: Nesprávné odpovědi. Zdroj: autorka

Tento graf vypovídá především o tom, že „vítěz“, slovo *štědrovka*, byl pro velké množství dětí opravdu naprosto neznámý. Jak je vidět u následujícího grafu, ještě více se jich o jeho popis ani nepokusilo. Tedy těch dvacet dětí, které odpověděly nesprávně, prokázalo alespoň snahu význam tohoto slova odhadnout. Nejčastěji si děti spojovaly štědrovku se štědrovečerní večeří.

Druhým nejčastěji špatně definovaným slovem jsou *jesličky*. V podstatě se jedná o do důsledku dovedené zmýlení, o němž byla řeč u předchozího grafu. Mnoho dětí na základě vědomí, že Ježíškovi jesličky sloužily coby postýlka, považovalo jesličky za dětské postýlky, nábytek pro malé děti apod.

Při pohledu na graf nesprávných odpovědí je vidět, že v této kategorii se objevil velký rozdíl mezi nejčastěji nesprávně vysvětleným slovem a třetím nejčastěji nesprávně vyloženým slovem. Tím je *Spasitel/spasitel* a z oněch pěti nesprávných odpovědí, které lze z grafu vyčíst, jsou čtyři recesistickým kouskem žáků páté třídy, o němž byla řeč výše, a kteří vzpomněli v dotaznících psa z kresleného amerického seriálu *Simpsonovi*. Pátá odpověď hodnocená jako nesprávná byla roztomilá – někdo se domníval, že spasitel je ten, kdo hodně jí (= hodně toho spase).

Žádné odpovědi (4)

Graf 14: Žádné odpovědi. Zdroj: autorka

Z logiky věci vyplývá, že nejčastěji děti vynechávaly vysvětlení slov, u nichž neměly nejmenší ponětí, co dané slovo znamená, případně se jim jevílo natolik složité, že si s jeho popisem nevěděly rady. Proto asi nepřekvapí, že nejméně známým slovem spojeným s Vánoci z dotazníku je *vigilie*, kteréžto slovo se pokusilo vysvětlit pouhých sedm dětí. Nutno poznamenat, že většina z těch, kdo se pokusili význam slova *vigilie* popsát, zcela uspěla. A oceňuji i jeden tip, o němž už byla řeč a který sice nevyšel, ale byl kreativní a odvážný – *nevím, co to je, možná město?*.

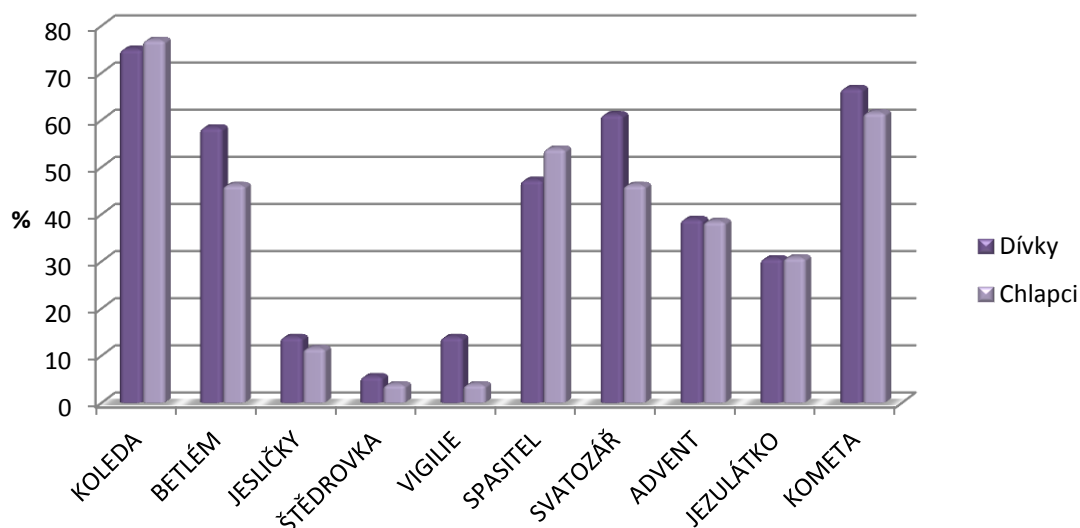
Druhým nejméně známým slovem bylo slovo *štědrovka*. Důvody už zazněly, prvotní a nejzásadnější je asi ten, že se jedná o nářeční slovo, pro které existuje obecně známý ekvivalent, s jehož vysvětlením by děti nejspíše potíže neměly.

Třetím nejčastěji vynechávaným slovem byl pojem *Spasitel/spasitel*. Lze se domnívat, že důvodem je poměrná mnohovýznamovost tohoto slova, kvůli níž je pro děti jeho vysvětlení obtížným úkolem. Některé děti se o výklad pokusily, ale následně svá slova přeškrtnuly. Nějakou roli v četnosti vynechání této položky hrála jistě také lenost přemýšlet.

3.4.3 Srovnání odpovědí dívek a chlapců

V této kapitole jsou slova opět rozdělena do výše popsaných čtyř kategorií, tentokrát jsou však hodnoty převedeny na procenta a u každé kategorie je zvlášť vyhodnocena znalost slova u chlapců a zvlášť u dívek.

Zcela správné odpovědi - srovnání dívek a chlapců

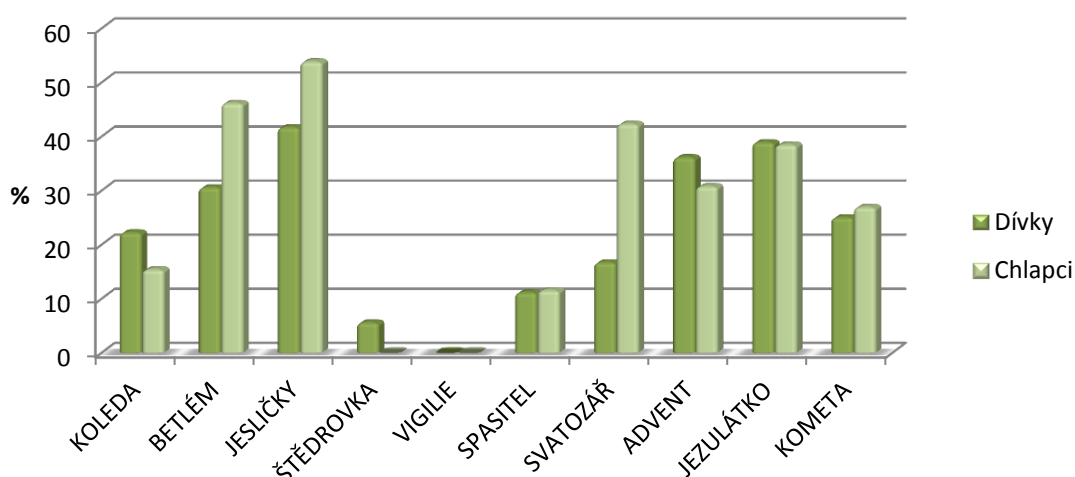

Graf 15: Zcela správné odpovědi – srovnání dívek a chlapců. Zdroj: autorka

Jak je vidno z grafu, dívky i chlapci prokázali opět největší znalost slova *koleda*. U obou pohlaví je druhým nejlépe popisovaným pojmem *kometa*. U třetího nejznámějšího pojmu se však dívky a chlapci rozcházejí. Zatímco okolo 60 % dívek zcela správně charakterizovalo slovo *svatozář*, třetí nejčastější zcela správně popsane slovo u chlapců bylo *Spasitel/spasitel*, které však bez problémů popsalo pouze něco málo přes 50 % z nich.

Dále lze z grafu vyčíst, že ve většině případů (konkrétně v sedmi) byly dívky schopny lépe formulovat odpovědi a dosáhly tudíž většího počtu zcela správných odpovědí než chlapci. Tento rozdíl je nejmarkantnější u slova *svatozář*, kde rozdíl činí téměř 15 % (tj. asi 5 – 6 dětí). Naopak pojem *Spasitel/spasitel* pregnanterněji charakterizovali chlapci. Ovšem tento rozdíl (cca 5 %) není vzhledem k velikosti vzorku nijak významný.

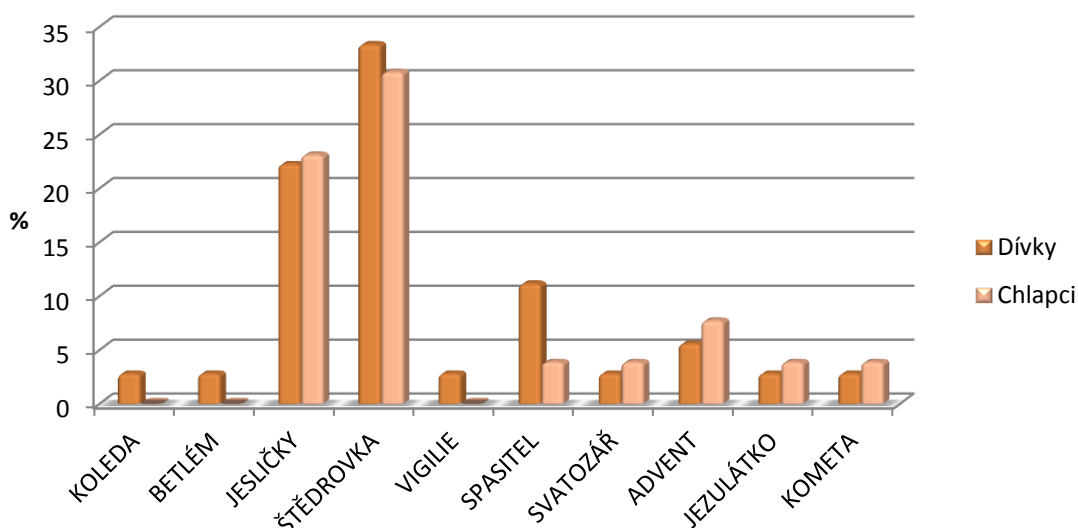
Částečně správné/neúplné odpovědi - srovnání dívek a chlapců

Graf 16: Částečně správné/neúplné odpovědi – srovnání dívek a chlapců. Zdroj: autorka

Z grafu zabývajícího se částečně správnými/neúplnými odpověďmi lze vypožorovat, že v tomto ohledu je převaha chlapců a dívek poměrně vyrovnaná. Pouze u slova *svatozář* je vidět, že nepřesná odpověď chlapců byla o necelých 26 % častější než nepřesná odpověď dívek. To činí rozdíl zhruba 7 – 9 dětí. V ostatních ohledech je zajímavé si všimnout (ač jde vesměs o zanedbatelné rozdíly), že v případech, kdy mají chlapci větší četnost odpovědí, jsou mezi pohlavími větší rozdíly, než v případech, kdy mají více daných odpovědí dívky. Vzhledem k prvnímu grafu to svádí k výkladu, že dívky odpovídají přesněji a ve výsledku tedy mají více zcela správných odpovědí, než chlapci, kteří jim však z této druhé kategorie „šlapou na paty“. Oprávněnost této domněnky může potvrdit či vyvrátit přihlédnutí k následujícím dvěma grafům zabývajícím se nesprávnými a vynechanými odpověďmi.

Nesprávné odpovědi - srovnání dívek a chlapců

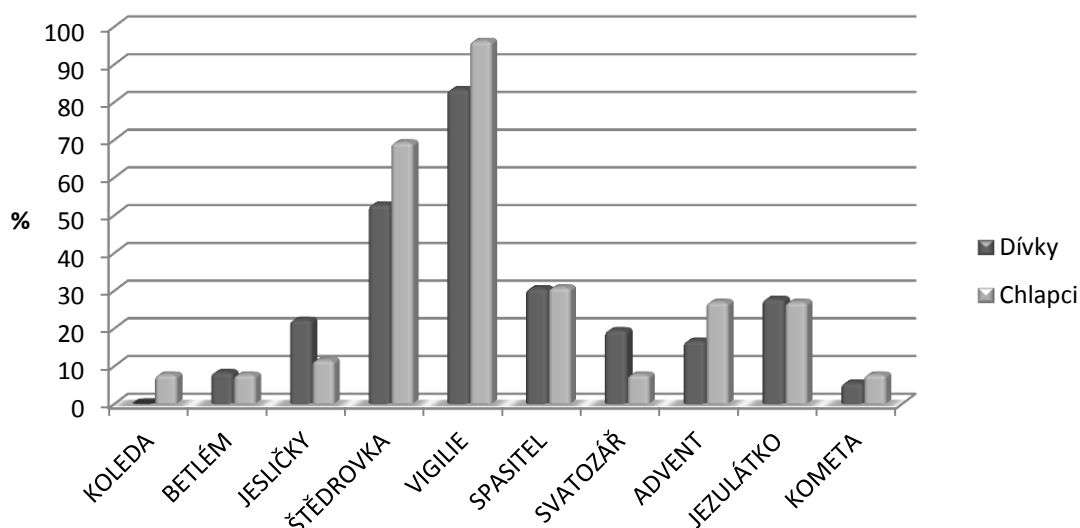
Graf 17: Nesprávné odpovědi – srovnání dívek a chlapců. Zdroj: autorka

Vzhledem k tomu, že regulérní možností bylo určitou položku dotazníku vynechat a vůbec se k ní nevyjadřovat, představuje tato kategorie odpovědí ochotu dětí pokusit se vysvětlit pojem, o jehož významu si nejsou zcela jisti – tedy tipovat. Jednou z nutných podmínek takového odhadování je pocit bezpečí, tedy vědomí, že dotazník není testem, který je má „nachytat“, že se jejich odhadům nikdo nevysměje, pokud nebude správný.

Dalším faktorem je samozřejmě ochota či neochota zamýšlet se a namáhat mozek více, než je bezpodmínečně nutné. Těmto aspektům se více věnuje kapitola pojednávající o ochotě dětí aktivně se výzkumu účastnit.

Samozřejmě do této kategorie spadají také takové odpovědi, o nichž byly děti přesvědčeny, že byly správné, ale mylily se, ale dá se předpokládat, že ty byly v menšině. Z grafu se jeví, že větší ochotu riskovat neprokázalo ani jedno pohlaví. Rozdíly, které se mezi dívkami a chlapci objevovaly, jsou vzhledem k velikosti výzkumného vzorku zanedbatelné.

Žádné odpovědi - srovnání dívek a chlapců

Graf 18: Žádné odpovědi – srovnání dívek a chlapců. Zdroj: autorka

Po zhlédnutí posledního grafu věnovaného srovnávání znalostí slov spojených s Vánoci u dívek a chlapců je možno konstatovat, že domněnka, která se objevila u grafu zkoumajícího druhou kategorii odpovědi (částečně správné/neúplné odpovědi) je jím potvrzena. Více vynechaných odpovědí (6) bylo v dotaznících chlapců. U některých pojmů je tento rozdíl poměrně významný (v případě *štědrovky* je to téměř 17 %, tedy asi 4 – 6 dětí).

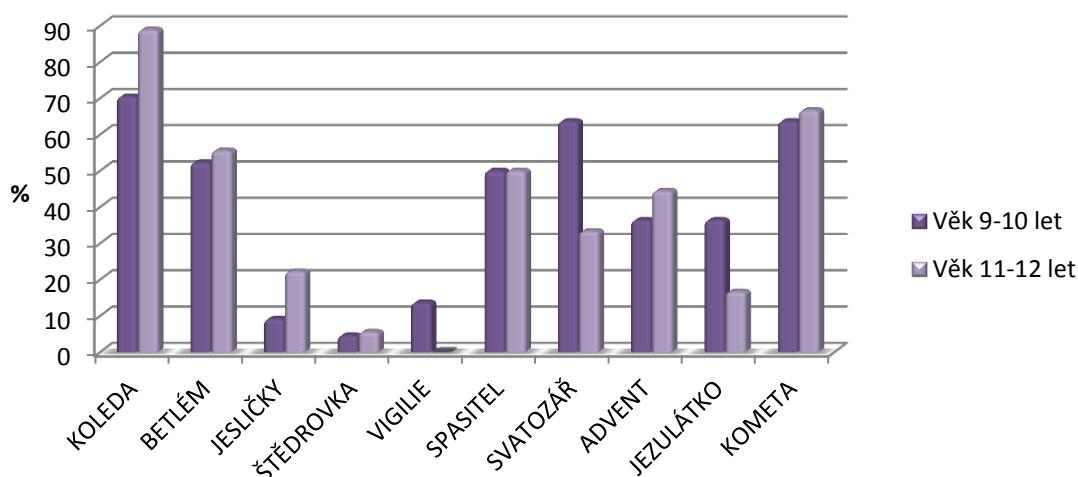
Z dostupných údajů je tudíž možno vyvodit, že předpoklad, že nebude rozdíl mezi znalostmi dívek a chlapců se úplně nepotvrdil; dívky častěji zvládly charakterizovat dané slovo zcela správně. Chlapci naopak nepatrně častěji vzdávali odpovědi v případě, že jim nepřipadalo dané slovo jako zcela snadno vysvětlitelné. Nelze však vypožorovat, že by některé slovo bylo například známější dívkám a jiné chlapcům, jde spíše o celkový přehled, který dívky, zdá se, prokázaly mírně větší.

Je však nutné na závěr této kapitoly ještě jednou zdůraznit, že k většímu zobecnění výše uvedených výsledků by mohlo dojít teprve zapojením většího počtu respondentů zvoleného kvalifikovaným výběrem. Například odpovědi dětí z Jižní Moravy by asi vypadaly jinak než odpovědi dětí pražských a jejich sloučení by mohlo vypovídat o realitě ještě objektivněji.

3.4.4 Srovnání odpovědí podle věku

Na úvod této kapitoly by se hodilo předznamenání, že je nutno k následujícím grafům přistupovat s vědomím nerovnoměrného rozdělení věku dětí ve výzkumném vzorku. Téměř tři čtvrtiny dotazovaných dětí byly totiž ve věku 9–10 let.

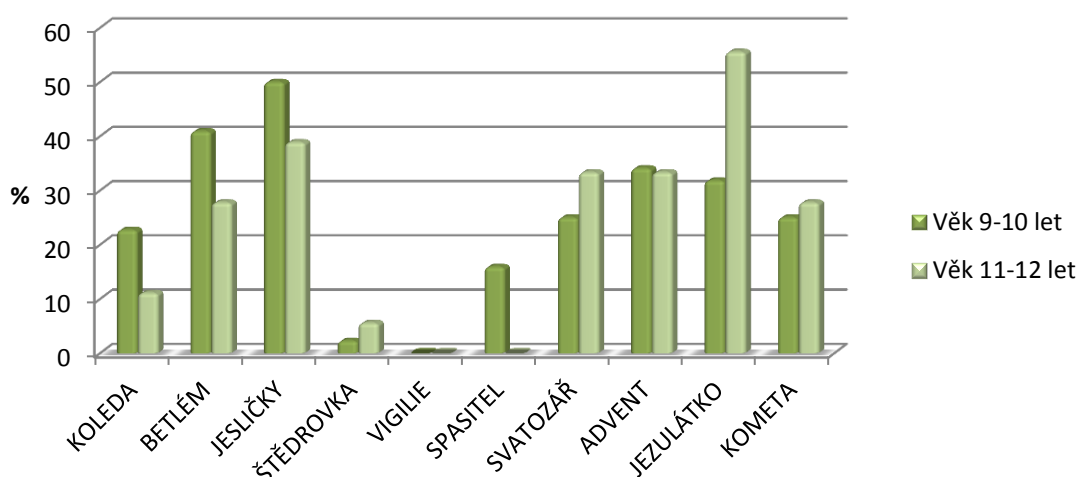
Zcela správné odpovědi - srovnání dětí ve věku 9-10 let a 11-12 let

Graf 19: Zcela správné odpovědi – srovnání podle věku. Zdroj: autorka

Přesto lze v grafu znázorňujícím rozložení zcela správných odpovědí číst, že starší děti si vedly o trochu lépe než mladší (v 6 případech). Na druhou stranu slovo *vigilie* nevysvětlilo zcela správně žádné starší dítě, zato z mladších dětí se to podařilo asi 13,5 %. To ovšem může souviset s typem navštěvované školy, o čemž pojednává další kapitola. Zajímavá je výrazná převaha zcela správných vysvětlení starších dětí slova *koleda*, která činí přes 18 %, a ještě výraznější, dokonce třicetiprocentní převaha naopak mladších dětí u znalosti slova *svatozář*. V přepočtu a zprůměrování obou srovnávaných věkových skupin představuje tento rozdíl asi 9 dětí. Otázkou je, proč mladší děti přesněji definovaly slovo, jehož obtížnost sice není považována za největší, ale které zároveň není zdaleka tak konkrétní a uchopitelné, jako zmiňovaná *koleda*.

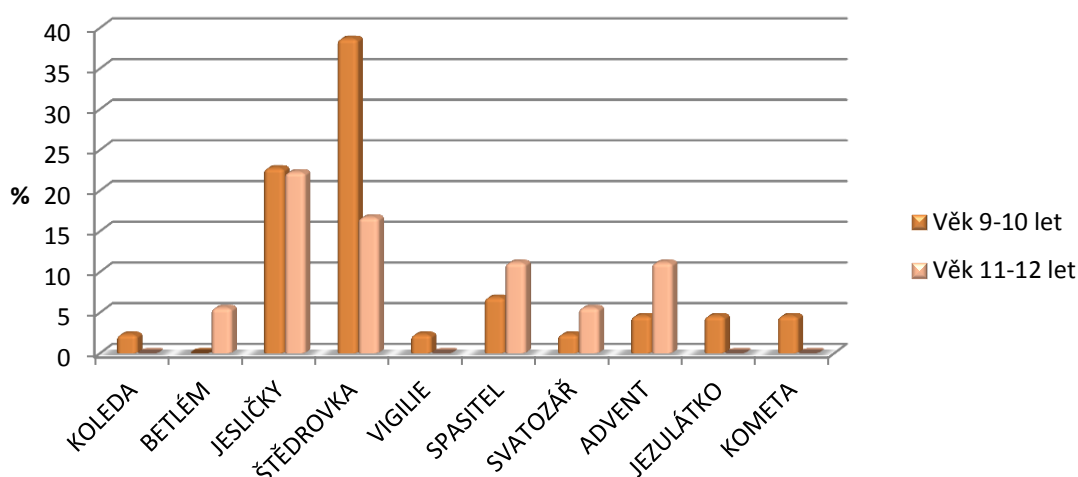
Částečně správné/neúplné odpovědi - srovnání dětí ve věku 9-10 let a 11-12 let

Graf 20: Částečně správné/neúplné odpovědi – srovnání podle věku. Zdroj: autorka

Graf částečně správných/neúplných odpovědí vypadá poměrně dramaticky. Nedá se však říci, že by v něm měla jedna z věkových skupin navrch – i když u slova *Jezulátko* pocházela odpověď zařaditelná do druhé kategorie o 25 % častěji od starší skupiny dětí, slova *jesličky* a *Betlém/betlém* vysvětlovaly částečně správně/neúplně přibližně o 12 % častěji mladší děti. Důvodem může být přenesení významů, zmiňované u grafů vztahujících se k jednotlivým pojmům, které později v souvislosti s rozšiřováním znalostí (např. zeměpisných) děti opouštějí. Osmiprocentní náskok starších dětí u slova zmiňovaného v předchozím grafu, *svatozáře*, může být ukazatelem na nedbalosti či lenosti starších dětí.

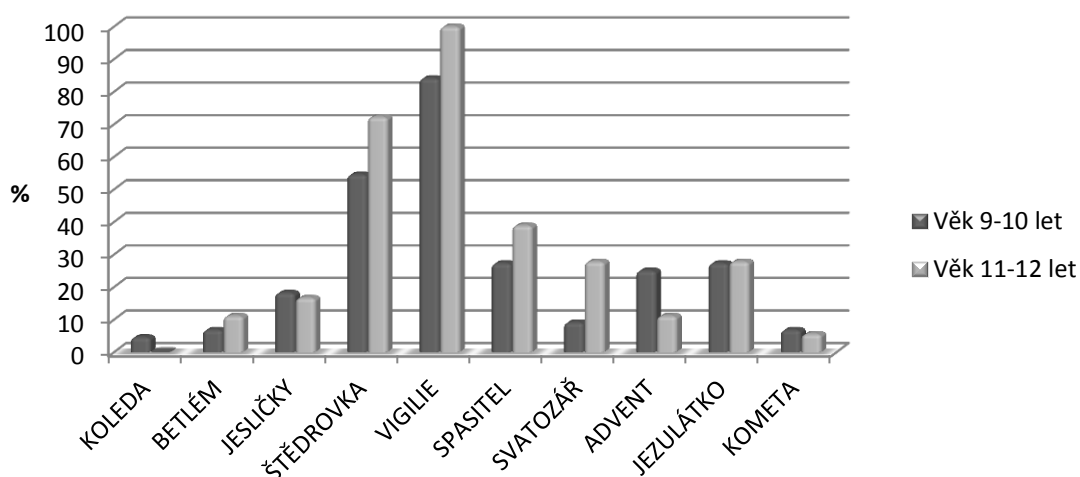
Nesprávné odpovědi - srovnání dětí ve věku 9-10 let a 11-12 let

Graf 21: Nesprávné odpovědi – srovnání podle věku. Zdroj: autorka

Již v kapitole srovnávající znalosti chlapců a dívek bylo řečeno, že graf týkající se nesprávných odpovědí poukazuje především na odvahu a chuť dětí tipovat, riskovat a odhadovat. Dalo by se tedy očekávat, že větší chuť k těmto „hram“ budou mít mladší děti. Je ovšem pravda, že věkový rozdíl mezi oběma skupinami je tak malý, že o jeho potvrzení se mluvit nedá. Přesto vidíme, že výrazně více dětí mladšího věku nesprávně odpovědělo (= hádalo) odpověď na položku *štědrovka*, přesněji o cca 22 % (tj. při zprůměrování asi 6 – 7 dětí). U grafu týkajícího se přímo tohoto pojmu bylo zmíněno, že možným důvodem mylného výkladu slova může být ve slově zřetelný odkaz na štědrost, kterou děti spojují se štědrým dnem, příp. štědou večerí. Nesprávné výklady slova *vigilie* jsou velmi pravděpodobně výsledkem tipování bez jakékoliv vědomostní opory, a tudíž si zaslouží ocenění za kreativitu.

Žádné odpovědi - srovnání dětí ve věku 9-10 let a 11-12 let

Graf 22: Žádné odpovědi – srovnání podle věku. Zdroj: autorka

Přehled vynechaných položek ve srovnání obou věkových skupin víceméně potvrzují dohady vyplývající z předchozích grafů v této kapitole. Tam, kde se mladší děti více pouštěly do riskantního tipování, tam starší děti spíše odpovědi rovnou vynechávaly. Nejvíce se tento rozdíl projevuje, jak se dalo očekávat, ve dvou nejkomplikovanějších slovech *štědrovka* a *vigilie*.

Potvrzuje se tedy předpoklad, že v případě srovnání mladších dětí a starších dětí nejsou příliš zřetelné rozdíly mezi znalostmi jednotlivých slov.

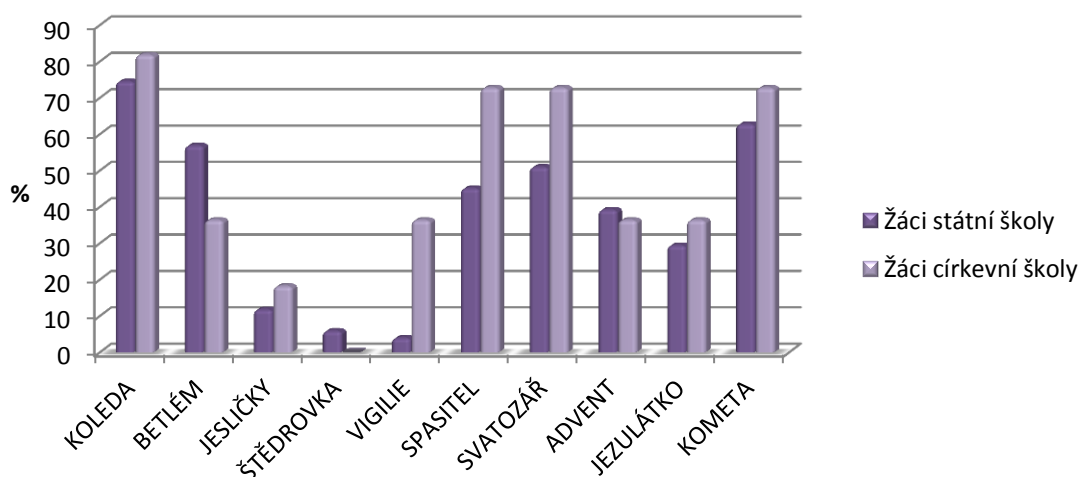
Daly by se vypožorovat drobné rozdíly ve strategii, kterou děti při vyplňování dotazníků volily, bylo by ovšem opět, stejně jako v případě srovnávání chlapců a dívek, záhodno to ověřit na větším výzkumném vzorku.

3.4.5 Srovnání odpovědí podle typu školy (státní x církevní)

Kapitola srovnávající církevní a státní školy se potýká se stejným problémem jako ta předchozí, avšak ještě ve větším měřítku – totiž že ve výzkumném vzorku bylo o mnoho více dětí navštěvujících státní školy, než dětí navštěvujících školu církevní. Jak ukazuje tabulka v úvodu praktické části práce, tento poměr činí 55:11. Pokud tedy následující grafy ukážou, že děti z církevní školy prokázaly větší orientaci v pojmech spojených s Vánoci i přes toto znevýhodnění způsobené značným rozdílem ve velikostech souborů, bude to nepochybné potvrzení vyřčeného předpokladu, který se tohoto srovnání týkal.

V souvislosti se s touto kapitolou je ještě nutno předeslat, že samotný fakt, že dítě navštěvuje státní školu, ještě neimplikuje, že není členem církve. Z tohoto důvodu důsledně označuji dvě srovnávané skupiny jako „dětí navštěvujících církevní školu“ a „dětí navštěvujících státní školy“, nikoliv děti příslušící/nepříslušící k církvi.

Zcela správné odpovědi - srovnání dětí ze státních a církevních škol

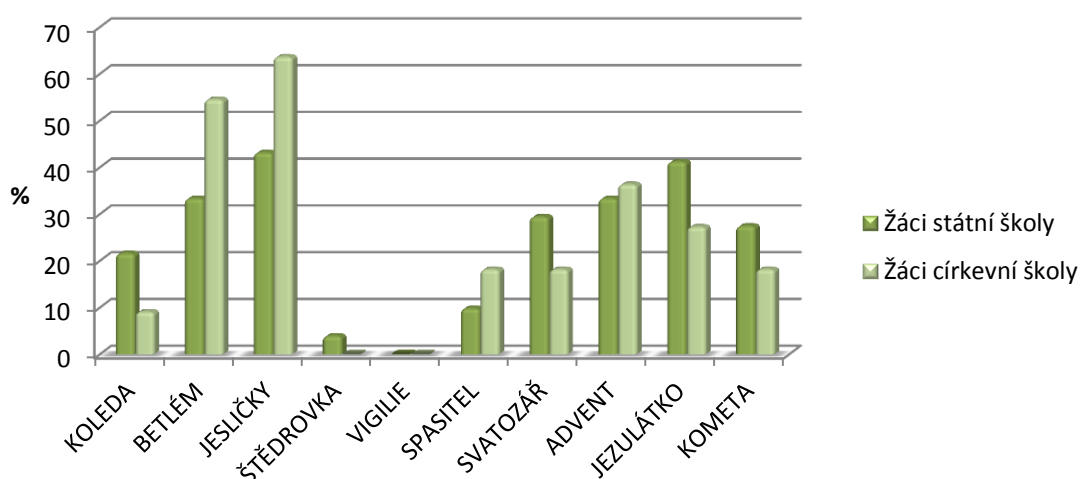

Graf 23: Zcela správné odpovědi – srovnání podle typu školy. Zdroj: autorka

Hned z grafu, který znázorňuje zcela správné odpovědi obou skupin dětí, lze vyčíst, že u většiny slov (7) skutečně podali žáci církevní školy zcela správné odpovědi častěji, než žáci navštěvující státní školy. Nejmarkantnější je tento rozdíl pochopitelně u slova *vigilie*, kde je rozdíl téměř 33 % (je poněkud zavádějící, vzhledem k rozdílné velikosti souborů, přepočítávat tato procenta na děti, nicméně pomocí hrubého průměru by se dalo dojít k počtu asi tak 10 dětí). Značné rozdíly (asi 20 – 30 %) se objevily i u dalších slov spjatých

s náboženskými znalostmi, jako jsou *Spasitel/spasitel* a *svatozář*. Překvapivá je poměrně značná převaha zcela správných vysvětlení žáků státních škol u pojmu *Betlém/betlém* (okolo 20 %). Příčiny mohou být opět stejné, jako v předchozích případech – vliv přenesení významu slova. Přesto se dalo očekávat, že děti, jimž se dostává církevního vzdělání, budou obeznámeny s Betlémem jakožto s izraelským městem.

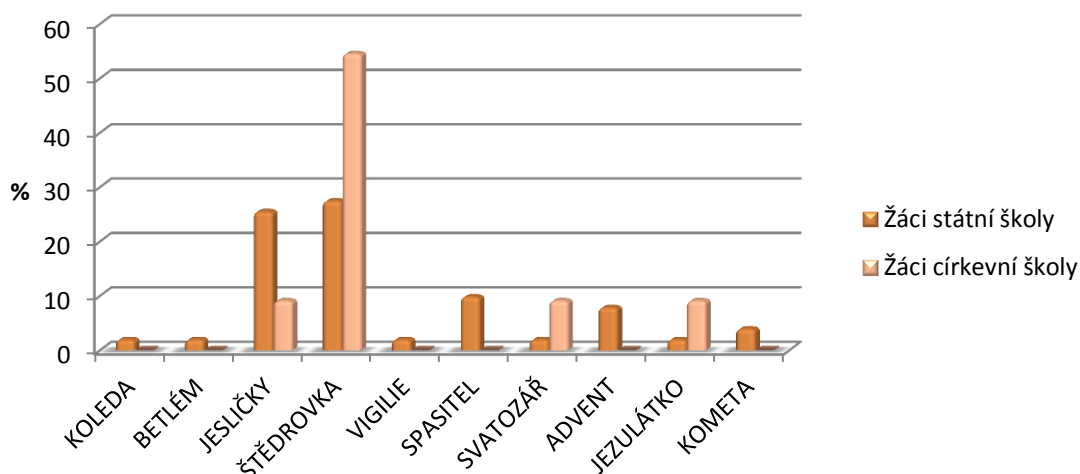
Částečně správné/neúplné odpovědi - srovnání dětí ze státních a církevních škol

Graf 24: Částečně správné/neúplné odpovědi – srovnání podle typu školy. Zdroj: autorka

Částečně správné/neúplné odpovědi nejsou mezi žáky z různých typů škol zastoupeny zcela vyrovnaně, ale ve spojení s předchozím grafem poskytují celkem zřetelný obrázek – slovo, které výrazně lépe vysvětlovaly děti ze státních škol (*Betlém/betlém*), vysvětlila většina dětí navštěvujících církevní školu částečně správně/neúplně. Dvacetiprocentní náskok mají děti s náboženským vzděláním v této kategorii také u slova *jesličky*, i když je nutno říci, že i u dětí ve státních školách spadalo nejvíce definic tohoto slova do této kategorie.

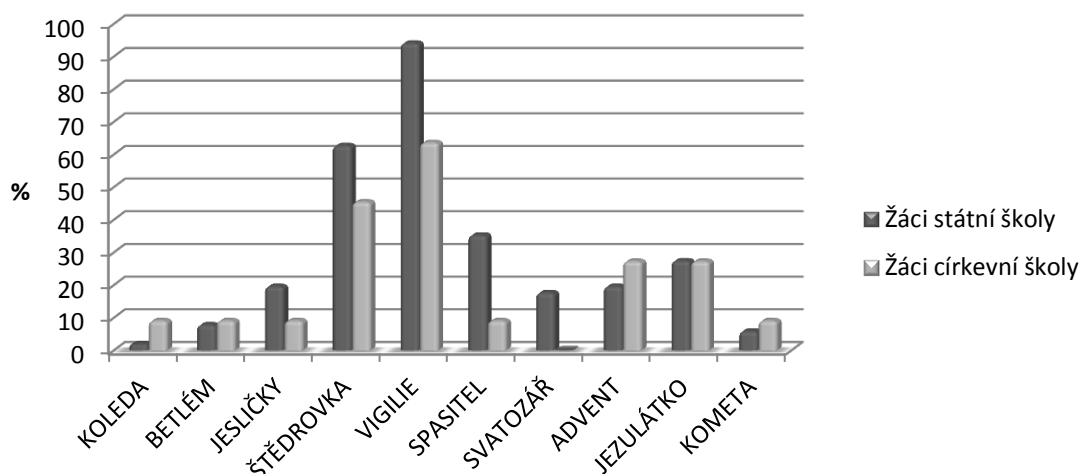
Nesprávné odpovědi - srovnání dětí ze státních a církevních škol

Graf 25: Nesprávné odpovědi – srovnání podle typu škol. Zdroj: autorka

Že v četnosti nesprávných odpovědí převládají děti ze státních škol, to se dá vykládat několika způsoby. První, co je potřeba mít neustále na paměti, je ona nevyrovnanost velikostí dvou souborů, které dohromady tvoří výzkumný vzorek. Dalším důvodem, který je vhodné znovu připomenout, může být neochota či strach z pouhého hádání bez znalostního podkladu. To by totiž teoreticky zvláště pro děti z menšího souboru mohlo představovat i riziko zahanbení – v případě, že by v oblasti, ve které se od nich očekává vysoká znalost, chybovaly. Podporovat tuto domněnku by mohlo i to, že nejvíce nesprávných vysvětlení podaly děti z církevní školy u slova *štědrovka*, které nesouvisí přímo s církví. Dá se předpokládat, že žákům státních škol na případném omylu v tipování tolik nezáleželo, a proto mohli mít menší zábrany „něco zkusit“.

Žádné odpovědi - srovnání dětí ze státních a církevních škol

Graf 26: Žádné odpovědi – srovnání podle typu škol. Zdroj: autorka

Procentuální přehled vynechaných odpovědí koresponduje s procentuálním přehledem výsledků v první a třetí kategorii: slova, která děti z církevní školy neznaly, obvykle spíše vynechaly, než by jejich význam zkoušely odhadnout. Zajímavé je, že v obou skupinách se poměrně dost dětí nepokusilo definovat slovo *Jezulátko*. Snad to lze připsat i zařazení tohoto slova v dotazníku až na předposlední místo, kdy už mohly být děti vysvětlováním unavené.

Přestože na začátku kapitoly bylo upozorněno na okolnosti, které zabraňují brát grafy jako zcela zobecnitelný přehled faktů, je nesporné, že děti navštěvující církevní školu prokázaly ve většině případů větší znalost těch slov spojených s Vánoci, které se přímo týkají církve. Zda si žáci běžných státních škol vedli lépe v obecných znalostech vánočních pojmů, to se ostýchám hodnotit, neboť jejich počet byl opravdu výrazně vyšší.

4 Diskuse

Vzhledem k tomu, že výsledky výzkumu byly interpretovány průběžně již v předchozí kapitole, tuto diskusi věnuji shrnutí celé práce, okolnostem, které ji ovlivnily, které z ní vyplývají a s nimiž by se dalo dále pracovat, a též drobným detailům, které stojí za povšimnutí.

Protože práce byla koncipována tak, že výzkumu předcházela teoretická část zaměřená na vývoj vánočních svátků a jejich tradice, měla jsem možnost zamyslet se také nad tím, zda je téma Vánoce – pro děti velmi atraktivní – dostatečně využíváno jako prostředek k naplňování výukových cílů. Ve škole je obvykle adventní doba vnímána spíše jako čas spěchu a stresu (učitelé často razí heslo, že co se nestihne do Vánoc, to už se v lednu nedožene a pololetí je rázem pryč) a těsně před Vánoci pak čas marnosti, neboť děti myslí na cokoli jiného, jen ne na učení. Přitom předvánoční doba má velký potenciál zvláště pro osobnostní a sociální výchovu a rozvíjení klíčových kompetencí například metodami dramatické výchovy. Hodnoty, které s Vánoci spojujeme – soucit, empatie, tolerance, ostatně i ten s končícím kalendářním rokem související proces bilancování (tedy řečí moderní pedagogiky: sebe/reflexe), to všechno jsou věci, jimž skýtají Vánoce ideální zastřešující rámec.

Pokud jde o praktickou část práce, výzkumu se zúčastnily děti z pěti pražských základních škol a z jedné základní školy v Sezimově Ústí. (Ne že by však na všech těchto školách proběhlo celotřídní dotazníkové šetření, využila jsem např. známosti dětí navštěvujících výtvarný kroužek, který vedu). Pokud by se někdo tématem této práce zabýval hlouběji, bylo by jistě vhodné provést výzkum i v jiných částech České republiky, protože lze předpokládat, že znalost některých slov by byla například v regionech vyznačujících se větší náklonností k církvi mnohem větší.

Stejně tak by při hlubším zkoumání předmětu této práce bylo vhodné oslovit větší vzorek dětských respondentů, čímž by se dospělo k výsledkům, které by bylo možné zcela zobecnit bez obav ze zkreslení faktů.

Výběr škol, kde byl výzkum prováděn, se do jisté míry odvíjel od mých časových a místních možností. Využila jsem ochoty svých přátel, kteří působí jako učitelé,

a uskutečnila dotazníkové šetření v jejich působistiích. V rámci souvislé pedagogické praxe jsem učila na církevní škole, čehož jsem též využila ke získání podkladů.

Po dokončení této práce mě napadá otázka, do jaké míry se prvostupňoví učitelé zabývají rozvíjením schopnosti vyjadřování a samostatného uvažování dětí. Víím, že je to velké téma moderní pedagogiky a že existuje mnoho způsobů, kterými se dají tyto dovednosti v dětech rozvíjet (namátkou zmíním alespoň metody kritického myšlení), nicméně po zkoumání vybraných dotazníků se nemohu ubránit dojmu, že větší pozornost je stále věnována učení ve smyslu sbírání poznatků a jejich ukládání do paměti, než ve smyslu vedení k samostatnému myšlení a schopnostem formulovat myšlenky. Některé děti například nebyly schopné popsat dané slovo slovy a místo toho jej například nakreslily. To je možná podnět k zamyšlení pro nás všechny, kteří budeme rozvíjet v malých dětech vztah k mateřskému jazyku.

Na základě toho jsem si však také uvědomila, že definovat vlastními slovy pojem, o kterém si je člověk jistý, že jeho význam zná, není vůbec snadné ani pro dospělého člověka, natož pro dítě. A že je to důležitá dovednost, kterou by měli učitelé ovládat a kterou by si měli vytyčit za cíl děti učit (a v ideálním případě i naučit).

Na druhou stranu mě při vyhodnocování dotazníků potěšila dětská vynalézavost a kreativita, která nebyla ojedinělým jevem. V tomto kontextu musím kresby, které jsem v minulém odstavci zmínila poněkud s despektem, naopak ocenit, neboť byly vyvedené velmi osobitě a důmyslně. Mnoho žáků se pustilo i do vtipkování a dalo průchod své fantazii (některé důsledky této invence jsem zmínila u grafů znázorňujících znalost jednotlivých slov). Nezřídka se mi dotazníky vrátily i s průpovídkami, odpověďmi na mé průvodní slovo, přáními hezkých dnů a podobně.

Samozřejmě to ovšem nelze říci o všech dětech, které se výzkumu zúčastnily. Přestože jejich ochota spolupracovat byla poměrně značná (předpokládám, že i vzhledem k barevným ilustracím v dotazníku a celkové přitažlivosti tématu), mnoho z nich po přečtení první otázky svěřilo koutky se slovy: „Vždyť to je test!“, případně následovala otázka směřovaná k učitelce: „A je to na známky?“ Což mě vedlo k mrzuté úvaze, že neustálé testování a srovnávání dětí je zřejmě opravdu primárním smyslem školy, když první, co děti napadá, je, že je „chci nachytat“. Zřejmě v souvislosti s tím se našel jeden (pouze!) respondent, který v dotazníku vyplnil pouze své nacionále a dál ho nechal

prázdný. Vzhledem k tomu, že u prvního slova bylo cosi přeškrtného, si však nejsem jista, zda pouze nebyl zklamán vlastní neschopností uspokojivě vysvětlit slova, o kterých si myslel, že je zná, a nejednalo se tudíž v jeho případě o deziluzi a ztrátu motivace.

Je jasné, že každý výzkum, jehož předmětem je zkoumání dětských znalostí, názorů, pocitů apod. je z podstaty věci složitější než výzkum zkoumající znalosti, názory či pocity dospělých. Respondenti, kteří se účastnili tohoto výzkumu, byli navíc v nejnižším možném věku, v jakém lze po dětech vůbec požadovat účast na dotazníkovém šetření. To vše jsem při řazení odpovědí do kategorií a jejich vyhodnocování pochopitelně brala v potaz.

Mám za to, že dotazník byl validní, tedy zjišťoval přesně to, co měl (za předpokladu, že jako podmínku uznání znalosti je pokládána schopnost tuto znalost prokázat slovním vyjádřením). Pokud jde o reliabilitu, tedy přesnosti a spolehlivosti měření, zde se opět připomíná problém s velikostí výzkumného vzorku, nicméně díky rozdělení odpovědí do kategorií si myslím, že i v tomto ohledu mohou výsledky dotazníků sloužit jako poměrně dobrý výchozí materiál pro větší výzkum.

Se závěry, které jsem na konci každé předchozí kapitoly zabývajících se srovnáváním dvou zkoumaných souborů vyslovila, by se tudíž mohlo dále pracovat a na jejich základě by se daly vytvořit hypotézy k dalšímu zkoumání. V tom vidím největší přesah práce.

5 Závěr

Cílem této diplomové práce bylo především zjistit, která slova spojená s Vánoci děti znají, ale také shrnout téma Vánoc a představit jej v širších souvislostech, než v jakých se s ním obvykle ve škole děti setkávají.

Proto jsem se věnovala chronologicky vývoji Vánoc a jejich tradic a zvyků, změnami v prožívání Vánoc, náhledy na nejrůznější vlivy, jež české Vánoce ovlivnily, a nakonec dnešnímu pojetí Vánoc.

Jako most mezi řekněme „vlastivědnou“ a „jazykovou“ stránkou Vánoc jsem využila kontrastu vánočních písní z různých období. Tato kapitola jednak dobře ilustruje dříve popsany vývoj Vánoc, jednak již obsahově směřuje k další kapitole, v níž jsem některá vybraná slova související s Vánoci rozebrala z hlediska jejich etymologie.

Před samotným výzkumem bylo ještě nutné věnovat pozornost tomu, jak si děti osvojují mateřskou řeč, jaké obtíže při tom překonávají a jak se vyvíjí jejich slovní zásoba.

Nyní ke shrnutí praktické části: jako výzkumná metoda byl použit dotazník čítající deset vybraných pojmů, jež měly děti za úkol vysvětlit. Vyhodnocení dotazníků bylo provedeno pomocí rozčlenění odpovědí do čtyř kategorií (zcela správné odpovědi, částečně správné/neúplné odpovědi, nesprávné odpovědi, žádné odpovědi).

Pokud jde o prezentaci výsledků výzkumu, jednak byly pro každé jednotlivé slovo zaznamenány všechny odpovědi rozřazené v kategoriích do samostatného grafu, jednak byly vypracovány přehledy odpovědí právě podle kategorií. Dále byla data graficky srovnávána se zřetelem k různým proměnným (pohlaví, věk, typ školy).

Přestože jsem již několikrát výše upozornila na omezení, která výzkum měl (nepříliš rozsáhlý výzkumný vzorek a v případě porovnávání dvou určité rozdíly mezi jejich velikostmi), myslím, že mohu říci, že cíle práce byly naplněny. Pomocí grafů se podařilo poměrně dobře zjistit, která slova spojená s Vánoci jsou dětem známá, kterým rozumí jen částečně a která jsou jim naopak naprosto cizí.

Práce tak otevírá možnost k dalšímu zkoumání: lze se věnovat ještě více nářečním výrazům (štedrovka), religiózním výrazům (vigilie), či prostě jen provést místně i početně rozsáhlejší výzkum.

Seznam literatury

- 1) ATWERI, Jiří. *Slovanské pohanství dnes: Vlivy novopohanství na společnost i jednotlivce*. Brno, 2007. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/74206/ff_m/Magisterska_diplomova_prace.pdf. Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie. Vedoucí práce PhDr. Martina Pavlicová, CSc.
- 2) BUDINSKÁ, Jana. *Zimní slunovrat a jeho oslavy v evropské kultuře: Vznik, vývoj a modifikace kulturních zvyklostí a tradic spojených s dnešními oslavami Vánoc*. Praha, 2007. Diplomová práce. Karlova Univerzita, Filozofická fakulta, Katedra teorie kultury (kulturologie). Vedoucí práce PhDr. Vladimír Czumalo, CSc.
- 3) COFFMAN, Elisha. Why December 25?. In: *Chrisitan History* [online]. 8. 8. 2008 [cit. 2015-01-19]. Dostupné z: <http://www.christianitytoday.com/ch/news/2000/dec08.html>
- 4) COLLINOVÁ, Catherine, Nigel BENSON, Joannah GINSBURGOVÁ, GRANDOVÁ, Merrin LAZYANOVÁ, Marcus WEEKS. *Kniha psychologie*. Praha: Euromedia, k.s. - Knižní klub, 2014. Universum. ISBN 978-80-242-4316-0.
- 5) ČECHOVÁ, Marie. *Řeč o řeči*. Praha: Academia, 2012. Lingvistika, sv. 2. ISBN 978-80-200-2069-7.
- 6) ČERNÁ, Martina a Eva HÁJKOVÁ. *Český jazyk B pro studující učitelství 1. stupně ZŠ a SpPg: (syntax, stylistika, vývoj českého jazyka)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 1999. ISBN 80-86039-95-1.
- 7) ČESKÝ ROZHLAS. Ježíšek zestárl, narostly mu vousy a je z něj Děda Mráz (Antonín Zápotocký, Vánoce 1952). In: *Youtube* [online]. Zveřejněno 27. 12. 2013 [vid. 2015-01-18]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=72yxNER7Dhk>
- 8) ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Náboženská víra obyvatel podle výsledků sčítání lidu*. Praha, 2014. Dostupné z: [http://www.scitani.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/82002D3492/\\$File/17022014.pdf](http://www.scitani.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/82002D3492/$File/17022014.pdf)
- 9) ČT24. Vánoce za první republiky, protektorátu a dědy Mráze. In: ČESKÁ TELEVIZE. *Česká televize ČT24: Historie.cs* [online]. 30. 12. 2011 [cit. 2015-01-19]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/historie-cs/158680-vanoce-za-prvni-republiky-protektoratu-a-dedy-mraze/>
- 10) DVOŘÁKOVÁ, Michaela. *Ústní sdělení*. (2013-11-01, 2013-12-13)
- 11) FROLCOVÁ, Věra a Eva VEČERKOVÁ. *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*. Praha: Vyšehrad, 2010. ISBN 978-80-7429-006-0.
- 12) FROLEC, V., J. SNÍŽKOVÁ, V. DAVIDOVÁ, J. ČERVENKA a L. DVORSKÝ. *Vánoce v české kultuře*. Praha: Vyšehrad, 1988. ISBN 33-758-88.
- 13) HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, n. p., 1980. Učebnice pro vysoké školy. ISBN -.
- 14) HEJLOVÁ, Helena. *Ústní sdělení*. (2014-10-06)

- 15) KÖNIG, Jakub. 30 písničkových nesmyslů aneb Syndrom Okybača. *Čilichili* [online]. 2013, č. 9 [cit. 2015-01-29]. Dostupné z: <http://cilichili.cz/blog/30-pisnovych-nesmyslu-aneb-syndrom-okybača/>
- 16) KVAČKOVÁ, Radka. Tak kdy se tedy Ježíš narodil? Aneb co se stalo o Vánocích. In: *Lidovky.cz: Zajímavosti* [online]. 24. 12. 2009 [cit. 2015-01-19]. Dostupné z: http://relax.lidovky.cz/tak-kdy-se-tedy-jezis-narodil-aneb-co-se-stalo-o-vanocich-pih-/zajimavosti.aspx?c=A091224_115034_ln-zajimavosti_pks
- 17) LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2006. Psyché. ISBN 80-247-1284-9.
- 18) LINGEA S.R.O. *Slovník současné češtiny*. Brno: Lingea s.r.o., 2011. Správně česky. ISBN 978-80-87471-27-2.
- 19) LINHART, Jiří. *Slovník cizích slov: pro nové století*. Český Těšín: Dialog, 2007. ISBN 80-7382-006-4.
- 20) MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 2. dopl. vyd. Brno: Academia, 1968. ISBN -.
- 21) OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše. Pomístní jména v Čechách vzniklá z českých exonym pro biblická zeměpisná jména. *Naše řeč* [online]. 1999, roč. 82, č. 1 [cit. 2015-01-28]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7484>
- 22) *Pastelka: měsíčník do školy i na doma pro 5-8leté kluky a holky*. Praha: Triangl, a.s., 2014, roč. 16. ISSN 1212-6462. Dostupné z: <http://www.pastelka.com/pastelka-10-2014.html>
- 23) PIAGET, Jean, Bärbel INHELDER. *Psychologie dítěte*. 6. vyd. Praha: Portál, 2014. Klasici. ISBN 978-80-262-0691-0.
- 24) *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. [online]. Praha: MŠMT, 2013. 142 s. [cit. 2015-01-30]. Dostupné z: http://www.nuv.cz/file/433_1_1
- 25) REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Leda, 2001. ISBN 80-85927-85-3.
- 26) STYBLÍK, Vlastimil. *Tajemství slov*. Praha: SPN, 2006. ISBN 80-7235-336-5.
- 27) ŠEBESTA, Karel. *Od jazyka ke komunikaci: didaktika českého jazyka a komunikační výchova*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 8071847119.
- 28) ŠOTTNEROVÁ, Dagmar. *Vánoce: Původ, zvyky, koledy, hry a náměty*. Olomouc: Rubico, 2004. ISBN 80-7346-033-5.
- 29) TOMKOVÁ, Anna a Hana KOŠŤÁLOVÁ. Čtení v Otevřené škole, čtení v projektech: Zpracováno na základě přednášky a dalších materiálů od Ghislaina Marona, ředitele Otevřené školy v Ohain, Belgie. *Kritické listy: čtvrtletník pro kritické myšlení ve školách*. 2007, č. 27, s. 7-9. ISSN 1214-5823. Dostupné z: http://www.kritickemysleni.cz/klisty/27/_komplet.pdf
- 30) UHLÍŘOVÁ, Jana. *Ústní sdělení*. (2011-02-21)
- 31) VONDRUŠKA, Vlastimil. *Církevní rok a lidové obyčeje: aneb kalendárium světců a světic, mučedníků a mučednic, pojednávající o víře českého lidu k nim, jakož i o liturgii katolické*. 2. dopl. vyd. České Budějovice: Dona, 2005. ISBN 80-7322-075-X.

- 32) WIKIPEDIA CONTRIBUTORS. Santa Claus. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2015-01-19]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Special:CiteThisPage&page=Santa_Claus&id=643250003

Seznam grafů a tabulek

Seznam grafů

Graf 1: Celková znalost slova "KOLEDA". Zdroj: autorka	44
Graf 2: Celková znalost slova "BETLÉM". Zdroj: autorka	45
Graf 3: Celková znalost slova "JESLIČKY". Zdroj: autorka	46
Graf 4: Celková znalost slova "ŠTĚDROVKA". Zdroj: autorka	47
Graf 5: Celková znalost slova "VIGILIE". Zdroj: autorka	48
Graf 6: Celková znalost slova "SPASITEL". Zdroj: autorka	49
Graf 7: Celková znalost slova "SVATOZÁŘ". Zdroj: autorka	50
Graf 8: Celková znalost slova "ADVENT". Zdroj: autorka	51
Graf 9: Celková znalost slova "JEZULÁTKO". Zdroj: autorka	52
Graf 10: Celková znalost slova "KOMETA". Zdroj: autorka	53
Graf 11: Zcela správné odpovědi. Zdroj: autorka	54
Graf 12: Částečně správné/neúplné odpovědi. Zdroj: autorka	55
Graf 13: Nesprávné odpovědi. Zdroj: autorka	56
Graf 14: Žádné odpovědi. Zdroj: autorka	57
Graf 15: Zcela správné odpovědi – srovnání dívek a chlapců. Zdroj: autorka	58
Graf 16: Částečně správné/neúplné odpovědi – srovnání dívek a chlapců. Zdroj: autorka	59
Graf 17: Nesprávné odpovědi – srovnání dívek a chlapců. Zdroj: autorka	60
Graf 18: Žádné odpovědi – srovnání dívek a chlapců. Zdroj: autorka	61
Graf 19: Zcela správné odpovědi – srovnání podle věku. Zdroj: autorka	62
Graf 20: Částečně správné/neúplné odpovědi – srovnání podle věku. Zdroj: autorka	63
Graf 21: Nesprávné odpovědi – srovnání podle věku. Zdroj: autorka	64
Graf 22: Žádné odpovědi – srovnání podle věku. Zdroj: autorka	65
Graf 23: Zcela správné odpovědi – srovnání podle typu školy. Zdroj: autorka	66
Graf 24: Částečně správné/neúplné odpovědi – srovnání podle typu školy. Zdroj: autorka	67
Graf 25: Nesprávné odpovědi – srovnání podle typu škol. Zdroj: autorka	68
Graf 26: Žádné odpovědi – srovnání podle typu škol. Zdroj: autorka	69

Seznam tabulek

Tabulka 1: Počet dívek a chlapců. Zdroj: autorka	41
Tabulka 2: Věkové rozložení dětí. Zdroj: autorka	41
Tabulka 3: Počet dětí ze státní a z církevní školy. Zdroj: autorka	41

Abstrakt a klíčová slova

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá tématem vánočních svátků, a to zejména z pohledu dětí. Představuje vznik a vývoj slavení Vánoc, seznamuje s některými zvyky, předkládá k porovnání různé vánoční písně a koledy a prezentuje na nich vývoj slovní zásoby, která se s Vánoci pojí. Dále je stručně nastíněn vývoj dětské slovní zásoby.

V praktické části si práce klade za cíl zodpovědět otázku, která slova související s Vánoci znají děti ve věku 9 – 12 let. Z tohoto důvodu byl sestaven dotazník čítající deset pojmů, které měly děti za úkol vysvětlit.

Z výsledků výzkumu vyplývá, že děti mají zřejmě poměrně dobrou pasivní znalost běžně používaných slov spojených s Vánoci, nicméně v mnoha případech jim činí potíže tuto znalost aktivně prokázat, tj. daná slova definovat, vysvětlit. Obecně se popisovat význam slov dařilo přesněji dívkám než chlapcům.

Co se týče slov spojených přímo s náboženským významem Vánoc, prokázaly děti navštěvující církevní školu větší znalost než děti ze státních škol.

Srovnání podle věku dětí neprokázalo významné rozdíly mezi znalostmi mladších a starších respondentů.

Největší přínos práce spočívá ve shrnutí tématu a systematizaci dětských odpovědí, což může posloužit jako podklad k hlubšímu zkoumání dané oblasti.

Abstract

The thesis is concerned with Christmas traditions, particularly from the point of view of children. The thesis presents the evolution of Christmas celebrations, some of the traditions, and it also compares certain Christmas songs and carols, and thus demonstrates the evolution of Christmas related vocabulary. Furthermore, the thesis also presents a brief overview of the evolution of children's vocabulary.

In the practical part, the thesis attempts to answer the question of which Christmas related words children aged 9 – 12 years are familiar with. For the purpose of this practical research, the author of the thesis created a questionnaire containing 10 specific Christmas related words that children were asked to explain.

The research results show that children seem to have a relatively good passive knowledge of commonly used words associated with Christmas, but in many cases they find it difficult to actively demonstrate this knowledge, i.e. to define, explain those words. In general, the girls describe the meaning of words better than boys.

Children attending religious schools have apparently greater knowledge of words associated with religious meaning of Christmas than children from state schools.

Comparison of age do not show significant differences between knowledge of younger and older respondents.

The most significant contribution of this thesis is the summarisation of the topic, and the systematisation of children's answers, which can contribute to a more extensive future research in the area.

Klíčová slova

historie Vánoc, vánoční zvyky, slova spojená s Vánoci, slovní zásoba dětí

Keywords

History of Christmas, Christmas traditions, words associated with Christmas, the vocabulary of children

Přílohy k práci

Příloha A: Předvánoční dotazník

Vánoce, Vánoce přicházejí...

Ahoj holky a kluci,

těšíte se na Vánoce?

Já moc! Ale ještě než budou v plném proudu, ráda bych vás požádala o pomoc. Potřebovala bych zjistit, která všechna slova související s Vánoci znáte.

Zkuste stručně vlastními slovy vysvětlit, co znamenají následující slova. Pokud u některého nebudete vědět přesný význam, můžete napsat, co si *myslíte*, že by mohlo být. Slovo je dohromady deset a myslím, že většinu z nich budete znát moc dobře. ☺

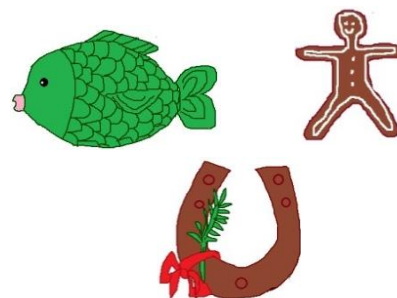
Nejprve prosím vyplňte:

Jsem (zakroužkuj) **kluk – holka**

Je mi _____ let.

Pocházím z (zakroužkuj) **vesnice – města**

Pocházím z (zakroužkuj) **České republiky – jiné země**

1) Koleda

2) Betlém

3) Jesličky

4) Štědrovka

5) Vigilie

6) Spasitel

7) Svatozář

8) Advent

9) Jezulátko

10) Kometa

Moc vám děkuji za pomoc a přeji vám šťastné a veselé Vánoce plné pohody a dárků!

☺ Kateřina Koudelková

Příloha B: Povánoční dotazník

Ahoj holky a kluci!

Poslední Vánoce máme ještě v živé paměti a možná jste se během nich dozvěděli něco nového, co s těmito svátky souvisí. Moc by mi pomohlo, kdybyste se se mnou podělili o to, která všechna slova spojená s Vánoci znáte.

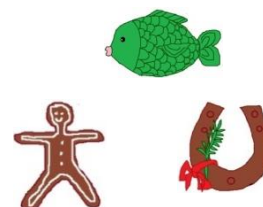
Nejprve prosím vyplňte:

Jsem (zakroužkuj) **kluk** – holka

Je mi _____ let.

Pocházím z (zakroužkuj) **vesnice** – města

Pocházím z (zakroužkuj) **České republiky** – jiné země

Nyní zkuste stručně vlastními slovy vysvětlit, co znamenají následující slova. Pokud u některého nebudete vědět přesný význam, můžete napsat, co si *myslíte*, že by mohlo být. Slovo je dohromady deset a myslím, že většinu z nich budete znát moc dobře. ☺

1) Koleda

2) Betlém

3) Jesličky

4) Štědrovka

5) Vigilie

6) Spasitel

7) Svatozář

8) Advent

9) Jezulátko

10) Kometa

Moc vám děkuji za pomoc a mějte se krásně! ☺

Kateřina Koudelková

Příloha C: Příklad správně vyplněného dotazníku

Následující řešení dotazníku je samozřejmě jen jedno z možných a uvádím ho zde pro ilustraci. Jak byla různá individuální řešení dětí posuzována, je konkrétněji rozebráno v kapitole prezentující a interpretující výsledky výzkumu u grafů znázorňujících dětské znalosti jednotlivých slov.

1) Koleda

- a) Píseň, ve které se zpívá o Ježíškovi/Vánocích.*
- b) Obcházení sousedů a zpívání, za které se dostává výslužka.*
- c) Výslužka.*

2) Betlém

- a) Město (v Izraeli), kde se narodil Ježíš.*
- b) Umělecké ztvárnění narození Ježíška (nakreslené, vyrobené z libovolného materiálu – dřevo, keramika, papír, ...).*

3) Jesličky

- a) Krmelec, který Panna Maria použila jako provizorní postýlku pro Ježíška.*
- b) Betlém – ve významu b).*
- c) Instituce, kam mohou rodiče svěřit na část dne velmi malé děti.*

4) Štědrovka

Vánočka.

5) Vigilie

Mše (konající se v předvečer významného náboženského svátku).

6) Spasitel

Člověk, který zachrání jiné lidi nebo se obětuje pro ostatní/Ježíš Kristus.

7) Svatozář

Světlo nad hlavami svatých/andělů.

8) Advent

Čtyřtýdenní doba čekání na příchod Ježíše Krista – příprava na vánoční svátky.

9) Jezulátko

Ježíšek.

10) Kometa

Hvězda s ocasem, která se objevila na nebi, když se narodil Ježíš a ukazovala cestu do Betléma.

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta

M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Prohlášení žadatele o nahlédnutí do listinné podoby závěrečné práce

Evidenční list

Jsem si vědom/a, že závěrečná práce je autorským dílem a že informace získané nahlédnutím do zveřejněné závěrečné práce nemohou být použity k výdělečným účelům, ani nemohou být vydávány za studijní, vědeckou nebo jinou tvůrčí činnost jiné osoby než autora.

Byl/a jsem seznámen/a se skutečností, že si mohu pořizovat výpisy, opisy nebo rozmnoženiny závěrečné práce, jsem však povinen/povinna s nimi nakládat jako s autorským dílem a zachovávat pravidla uvedená v předchozím odstavci tohoto prohlášení.

poř.č.	datum	jméno a příjmení	adresa trvalého bydliště	podpis
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				